

tidsskrift.dk

Den dansk-norske hær i det 18. århundrede OPTIMERING, MODERNISERING OG PROFESSIONALISERING

Historisk Tidsskrift, Bind 15. række, 1 (1986)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_15rk_0001-PDF/hto_15rk_0001_76784.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76784>

pdf genereret den : 28/5-2008

Den dansk-norske hær i det 18. århundrede

OPTIMERING, MODERNISERING OG PROFESSIONALISERING

AF

GUNNER LIND

Forskningen i dette emne er hovedsageligt af ældre dato. Det eneste større arbejde, der søger at dække alle sider i hele perioden, er således oberst Otto Vaupells »Den dansk-norske Hærs Historie«, et værk, der er over hundrede år gammelt, og skrevet med en styrke i udtrykket, som ikke virker tillidvækkende. Grundopfattelsen i hele den ældre litteratur er, at landmilitæret i det 18. århundrede, og især efter den store nordiske krigs slutning, var provinsielt, gammeldags, og i det hele præget af betydelige brøst og mangler. Det er ikke helt let at opsummere anklagerne, da de har karakter af en generel fordømmelse af hele systemet. Blandt hovedpunkterne kan nævnes utilfredshed med den samlede militære indsats, som det antydes blev begrænset af godsejernes politiske indflydelse, og fordømmelse af den professionelle og moralske standard hos både officerer og menige.¹ Først reformerne efter 1784 ændrede dette, men det til gengæld så kraftigt, at hæren i begyndelsen af det 19. århundrede måtte regnes blandt de bedst opbyggede i samtiden.²

Den kritiske grundopfattelse er så udpræget i den ældre militærhistori-

¹ Eksempler: Otto Vaupell, *Den dansk-norske Hærs Historie* 2 (Kbh. 1876) (et helt katalog findes i det opsummerende afsnit s. 2–14; detaljer f.eks. s. 68f, 81, 90f, 104, 107–28, 141, 147, 199, 399); *Officersskoler i Tidsrummet 1691–1918* (Kbh. 1918) s. 23–26; P. F. Rist, *Fra Støvletiden. Kulturhistoriske Bidrag til det 18. Aarhundredes Karakteristik* (Kbh. 1884), især indledningen og s. 24–26, 49, 56–99, 155–73; K. C. Rockstroh, *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede* 3 (Kbh. 1926) s. 150–6.

² Rockstroh, 3 s. 390; Jens Johansen, *Frederik VI's Hær 1784–1814* (Kbh. 1948) s. 272.

ske litteratur, at man kan se den føre til arrogant forkastelse af samtidige iagttageres domme og til usikkerhed over for egne resultater, som ikke stemmer med traditionen.³ Opfattelsen præger også de ældre fremstillinger af periodens almindelige historie. I de nyeste synes den skepsis, som den ældre version uvilkårligt fremkalder, at vise sig som tilbageholdenhed med omtale af hæren. Man vælger henholdsvis at holde omtalen af landmilitæret på et minimum eller at nøjes med en beskrivelse af grundstrukturen.⁴ Den, der ønsker at give en mere omfattende fremstilling, er imidlertid stadig tvunget til at falde tilbage på de tvivlsomme ældre resultater.⁵

Spørgsmålet om hærens kvalitet i en periode uden en eneste egentlig krig kan forekomme uinteressant. Krigsmagten var jo imidlertid statsapparatets hovedstykke; og selv i sømagten Danmark-Norge var hærens budget og mandskabsstyrke langt større end flådens. Hæren var udenrigspolitikken grundvold, og dens opretholdelse formålet med en væsentlig del af de indenrigspolitiske initiativer. Dens kvalitet er således en vigtig målestok for, hvor godt den dansk-norske stat fungerede på sine egne præmisser. Desuden var den militære moderniseringsproces, altså den stadige forandring i konkurrence med og ofte under efterligning af udlandet, både karakteristisk for en stor del af styrets aktivitet, og drivkraft for mange af forandringerne på andre områder. Denne proces egner sig særlig godt til sammenlignende undersøgelser, fordi produktet af anstrengelserne teknisk set var meget ens og havde ensartede opgaver i alle stater. Det er altså her muligt at sammenligne resultatet af staternes arbejde for, på forskelligt grundlag at løse den samme opgave.

Beskæftigelse med nogle af hærens forhold har gjort mig skeptisk over for den ældre opfattelse.⁶ Det er ikke min hensigt at indlede en egentlig polemik mod det traditionelle standpunkt, som næppe nogen vil forsvare i dets helhed. Jeg kan heller ikke give en alternativ fremstilling af alle

³ Emil Madsen, »Et svensk Skrift om Hvervningen til Fodfolket i den danske Hær«, *Militært Tidsskrift* 38 (1909) s. 196–9; Lars Kiærland, »Officersstandens sociale, økonomiske og kulturelle forhold«, *Norsk Militært Tidsskrift* 92 (1929) s. 955, 1018; 93 (1930) s. 540.

⁴ Edv. Holm, *Danmark-Norges Historie fra den Store Nordiske Krigs Afslutning til Rigernes Adskillelse* 1 (Kbh. 1891) s. 513–7, 2 (Kbh. 1894) s. 591–601, 3² (Kbh. 1898) s. 380–92, 4¹ (Kbh. 1902) s. 425–35, 5 (Kbh. 1906) s. 626–42, 6² (Kbh. 1909) s. 602–19; Schultz *Danmarkshistorie* 3 (Kbh. 1942) s. 548, 558, 4 (Kbh. 1942) s. 177–81; Sv. Cedergreen Bech, *Oplysning og tolerance (Danmarks Historie, red. af Danstrup og Koch, 9, Kbh. 1965) s. 147, 307–09, 401–04; Ole Feldbæk, Tiden 1730–1814 (Danmarks Historie, red. af Aksel E. Christensen m.fl., 4, Kbh. 1982) s. 99–104.*

⁵ Jvf. Helge Klint, *Den danske hær 1, 1750–1814* (Kbh. 1977).

⁶ Se min artikel »Military and Absolutism: The Army Officers of Denmark-Norway as Social Group and Political Factor, 1660–1864«. (Under udgivelse i *Scandinavian Journal of History*).

sider af militærvæsenet. Specielt savner jeg materiale om de menige soldater. Derfor kan jeg kun i ringe omfang komme ind på en central del af den gamle opfattelse, nemlig den hvervede soldats, og især den udenlandske hvervede soldats, militære og moralske kvaliteter.⁷ Men jeg vil forsøge at fremstille nogle militære forhold på en mere tidssvarende måde, især ved at sammenligne med andre samtidige militærapparater. Fire områder vil blive behandlet: rustningens totale omfang og det militære ressourceforbrug; tilpasningen af forbruget til samfundsøkonomien og følgerne for hærens struktur; moderniseringen af hærens arbejdsmetoder, altså kampformerne; og professionaliseringen af officerskorpset. Efter min vurdering viser en sådan sammenligning altså, at den ældre opfattelse i hovedsagen er forfæjlet. Desuden peger den på skævhedens årsag: forhold i militæret, der har farvet det samtidige materiale, som man har bygget på.

De fire følgende afsnit gennemgår udviklingen på forskellige områder. Det femte (Officersmentalitet og militærhistorie) søger at vise, hvordan denne udvikling i sidste ende, gennem sin påvirkning af samtidige skrifter, kom til at påvirke den militærhistoriske tradition.

Hærstyrke og ressourceforbrug

Staterne indkrævede dels produktion (varer og penge), dels arbejdskraft (udskrevet mandskab) til hærene. Oplysningerne om disse to størrelser hver for sig er imidlertid færre og ringere end oplysningerne om deres fælles produkt, hærstyrken. Når det sammenlignes med folketallet viser det sig, at den stadige oprustning under Christian V og Frederik IV gjorde Danmark-Norge til en af Europas stærkest rustede stater, endda uden at der er taget hensyn til flåden. Denne position blev holdt ind i det 19. århundrede, dog med en faldende afstand til gennemsnittet. I en del af det 18. århundrede synes Danmark-Norge endda at have været den stærkest rustede stat, en position som blev overtaget efter Karl XII's Sverige og afgivet til »soldaterkongen« Frederik Wilhelms Preussen. Gruppen af stærkt rustede stater var lille. Foruden Danmark-Norge og Preussen bestod den af stormagtstidens og Bernadotternes Sverige (men ikke frihedstidens) og Hessen i den periode, hvor denne stat udlejede tropper i stor stil. På det typiske rustningsniveau (fra $\frac{2}{3}$ til $\frac{1}{3}$ af det høje)

⁷ De meniges forhold er et kompliceret emne. Det er kun tilfredsstillende studeret i Frankrig, og værket omfang angiver problemerne. (André Corvisier, *L'armée française de la fin du XVIIIe siècle au ministère de Choiseul. Le Soldat*. 1-2 (Paris 1964). Hertil kildeudgaven André Corvisier (ed.), *Les contrôles de troupes de l'ancien régime* 1-4 (Paris 1968-70).

befandt sig (regnet fra toppen) frihedstidens Sverige, Nederlandene, Savoyen, Bayern, Sachsen og Hannover, Rusland, Østrig og Frankrig. I bunden lå Storbritannien.⁸

De få mulige sammenligninger af pengeforbruget viser, at statens udgifter til hæren pr. indbygger i fredstid var klart lavere i Sverige og Frankrig end i Danmark. Forskellen synes at være en femtedel til en tredjedel. I Preussen var udgiften pr. indbygger omtrent den samme først i århundredet, men betydeligt større allerede omkring dets midte.⁹ Den samlede statsindtægt pr. indbygger var også forholdsvis høj i Danmark-Norge. Det viser i hvert fald det eneste sammenlignende studie i datidige statsfinanser. Ca. 1765 angives denne indtægt til 12 livres tournois, mindre end i Storbritannien (28), på linje med Frankrig (12), og mere end Preussen (11), Hannover (10), Bayern (9), Sverige (7) og Østrig (7).¹⁰

Alle disse beregninger på et notorisk vanskeligt område er nok ikke særlig nøjagtige. Selv ret kraftige korrektioner vil dog ikke kunne ændre Danmark-Norges relative placering meget; og trods nogle ikke-skatteindtægter, især Øresundstold og jordebogsindtægter, må skatteniveauet karakteriseres som højt, især når man tager hensyn til, at samme sælvværdi repræsenterede en større mængde varer eller arbejde i Danmark-Norge end i f.eks. Frankrig. Trykket var i hvert fald højt i kongeriget Danmark, som bar en særlig stor del af den egentlige skattebyrde, og jordskatterne var høje: de udgjorde så vidt det kan ses mere af den totale skattebyrde i Danmark-Norge end i nogen anden stat.¹¹

Det er vanskeligt at opgøre forbruget af udskrevet arbejdskraft. Både antallet af udskrevne og den krævede mængde arbejde pr. udskreven soldat varierede for stærkt. Det er dog klart, at udskrivningen i Norge var

⁸ Der er en del usikkerhed omkring de ældste tal for Sverige (før 1720). Hærstyrken er velkendt, men folketallet i det samlede svenske rige (i modsætning til tallet for selve Sverige) kan kun skønnes med stor usikkerhed.

⁹ Karl Åmark, *Sveriges Statsfinanser 1719–1809* (Stockholm 1961), tab. 5, 18; Albert Babeau, *La vie militaire sous l'ancien régime* 2 (Paris 1890) s. 301–03; Curt Jany, *Geschichte der Königlich Preussischen Armee* 1 (Berlin 1928) s. 528, 647. Folketal som i *Military and Absolutism* (note 6), figur 1. Sammenligningen med Frankrig bygger på tal fra århundredets midte. Sammenligningen med Sverige kan være misvisende, da værdien af den svenske hærs inddelte indtægter blev undervurderet officielt (Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* (Sthlm. 1982) s. 161–2).

¹⁰ Peter Claus Hartmann, *Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Régime* (Frankfurt Beihefte 7, München 1979). (Jeg har korrigeret for, at den svenske valuta ikke var i pari, jvf. Åmark s. 151).

¹¹ Feldbæk s. 130–2; Åmark tab. 26; Hartmann s. 94–124, 314–26.

i særklasse. Den var utvivlsomt den mest omfattende i Europa. Den danske udskrivning forekommer at ligge på samme niveau som f.eks. den preussiske.

Derimod kan der siges noget om udskrivningsmetoderne. De havde tre fælles træk overalt i Europa: at der et sted i processen kunne eller skulle trækkes lod, hvis der var overskud af udskrivningspligtige; at værnepligten ikke omfattede alle klasser; og at byrden ikke belastede alle egne og landskaber lige meget.¹²

Udskrivningen fungerede ikke helt ens i Danmark og Norge, i hovedsagen på grund af den forskellige landbrugsstruktur. Principperne var dog de samme. Den værnepligtige gruppe var bestemt som den ikke selvstændigt brugende, og helst heller ikke gifte, bondebefolkning på landet. Man medtog altså ikke de fattige i byerne, hvad der ellers var almindeligt. Den udvælgende instans, sessionen, var en blandet civil-militær instans, hvor (groft sagt) de militære medlemmer skulle udvælge de egnede, mens de civile kontrollerede, at de militære ikke misbrugte deres position. Det meste af perioden var sessionen domineret af militære, idet den bestod af en civil embedsmand (amtmanden), en officer, og en de facto militær (krigskommissæren, som hørte under den militære administration og oftest var ex-officer). De jordejere, hvis ejendom havde fået pålignet byrden – altså godsejeren i Danmark og Hertugdømmerne, lægdsbønderne i Norge – havde også indflydelse på udvælgelsen. Reglerne var ikke altid klare, og praksis ikke ensartet. I Danmark optrådte godsejerne som regelrette forsessioner indtil 1788. De havde således kontrol med udvælgelsen, hvis den egentlige session kunne acceptere de soldater de stillede.¹³

Alligevel var militærets indflydelse på udvælgelsen stor under det dansk-norske sessionssystem, set i et europæisk perspektiv. Det alminde-

¹² Johann Hellwege, *Die Spanischen Provinzialmilizen im 18. Jahrhundert* (Wehrwissenschaftliche Forschungen, Abteilung Militärgeschichtliche Studien 9, Köln 1969) s. 57 ff, 129–31, 220; Jany 1 s. 571, 575–6, 679–700; Christopher Duffy, *The Army of Maria Theresa, 1740–1780* (Vancouver/London 1977) s. 49, 52; *Reglemens et ordonnances du Roy pour les Gens de Guerre* 6 (Paris 1689) 29.11.1688; Georges Girard, *Le service militaire en France à la fin du règne de Louis XIV. Racolage et milice* (Paris 1922) s. 164, 179 ff; J. R., Western, *The English Militia in the XVIIIth Century. The Story of a Political Issue 1660–1802* (London 1965) s. 129, 245 ff.

¹³ Rockstroh 2 (Kbh. 1916) s. 412–45, 3 s. 103, 106, 119 ff; C. O. Munthe, *Den norske hær indtil 1814* (Kristiania 1914) s. 165–6; Johan Chr. Hedegaard, *Samling af de trykte Forordninger, Placater og Patenter etc. Landmilitærvæsenet betræffende 1670–1840* (Kbh. 1807–1841) 28.2.1705; *Forordninger af 22.2.1701, 30.12.1702* (Frederik IV's Forordninger), 4.2.1733 (Christian VI's Forordninger; forkortet aftryk hos Rockstroh, bilag til bd. 2 og 3); Birgit Løgstrup, *Jorddrot og offentlig administrator* (Administrationshistoriske studier 7, Kbh. 1983) s. 251–3, 260–1.

lige var, at selve udskrivningen blev foretaget af civile. Det kunne være sognebefolkningen, den lokale civiladministration eller organer kontrolleret af stænderne. Der fandt selvfølgelig også en militær kontrol og accept sted, men den lå senere (ofte meget senere) end den første udskrivning med indførsel på listerne, og derfor må de militære have haft meget mindre mulighed for omgørelse, og dermed mindre indflydelse på den lokale udvælgelse. Den eneste rent militære udskrivning fandtes i det preussiske kantonsystem ca. 1720–1763. Den fremkaldte imidlertid så mange misbrug og klager, at den sidstnævnte år blev erstattet med et system, der nøjagtigt svarede til det danske.¹⁴ Den reformerede danske ordning fra 1788 blev således det samtidige system, hvor militæret mest direkte kunne gøre sine krav gældende.

Man må altså konstatere to ting: (1) Den danske enevælde var ikke tilbageholdende med at anvende samfundets ressourcer til hæren. Tværtimod var der tale om en udpræget militærstat, relativt stærkere rustet end f.eks. solkongens Frankrig. (Og hertil kom flåden, som i et normalt dansk budget stod for en udgift omtrent halvt så stor som hærens, mens proportionen i Sverige var godt $\frac{1}{3}$, i Frankrig under $\frac{1}{4}$, og i Preussen omtrent nul).¹⁵ (2) Belastningen af den landbrugende befolkning i forhold til andre befolkningsdele var høj, og militærets indflydelse på udskrivningen betydelig. Det må ses på denne baggrund når belastningen lejlighedsvis blev reduceret, som i 1724 og 1730, og når man søgte at forene udskrivningen med jordejernes behov for arbejdskraft. I Preussen, hvor man også udskrev arbejdskraft fra landbruget i meget betydeligt omfang, møder man ganske den samme bestræbelse på at nå til forståelse med landbrugsinteresserne. Som i Danmark tilstræbes dels saglige kompromisser med agerdyrkningens behov; dels politisk forståelse, idet den politisk betydningsfulde del af landbefolkningen, jordejerne, fik militært begrundede beføjelser over resten.¹⁶

Den militære interesse havde kun ringe kontrol over den generelle

¹⁴ Hellwege s. 61 ff, 129 ff; Jany I s. 571–3, 575–8, 679–700; Otto Büsch, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713–1807. Die Anfänge der sozialen Militarisation der preussisch-deutschen Gesellschaft* (Veröffentlichungen der Berliner Historischen Kommission 7, Berlin 1962) s. 14–20, 33–4; Gerard loc. cit.; Western loc. cit.; Reglemens et ordonnances 6, 29.11.1688; Duffy loc. cit.; Gerhard Oestreich, »Zur Heeresverfassung der deutschen Territorien von 1500–1800. Ein Versuch vergleichender Betrachtung«, *Forschungen zu Staat und Verfassung. Festgabe für Fritz Hartung*, hrsg. v. R. Dietrich u. G. Oestreich (Berlin 1958) s. 433–4, 437.

¹⁵ Feldbæk s. 132; Gordon Norrie, »Felttoget i Mecklenburg 1762«, *Historisk Tidsskrift* 11. rk. VI (1962) s. 650; Åmark tabel 18; *The Military Revolution and the State*, ed. by Michael Duffy (Exeter Studies in History 1, Exeter 1980) s. 79–80.

¹⁶ Büsch afsnit I del 2–3, 2 del 1.

politik i enevældens Danmark-Norge, sammenlignet med nabostaterne.¹⁷ Men den politiske prioritering af militæret var alligevel høj på det centrale område, ressourcetildelingen. Der lå tunge byrder på kongen af Danmarks undersåtter. Den militære opbygning skete imidlertid udelukkende i den tidlige enevældes tid, til ca. 1720. Derefter var der stabilitet, mens folketal og produktion steg, altså en tilbagegang i militærets andel af ressourcerne. Det var vel ikke urimeligt, da den oprindelige trussel, den svenske stormagt, jo var borte. Men det må have fået forkæmperne for den militære interesse til at føle, at andre var stærkere.

Ressourceoptimering og nationale soldater

Hvis man sammenligner de oplysninger, som er anvendt ovenfor, viser der sig et misforhold mellem omkostningerne pr. soldat i Frankrig på den ene side, Danmark-Norge og Sverige, til dels også Preussen, på den anden. Det skyldtes nok delvis forskellige misbrug i den franske hær.¹⁸ Den vigtigste grund var dog, at de kraftigst rustede stater havde fundet bedre løsninger (set fra militærets synspunkt) på oprustningens problem: at skaffe folk og penge uden at skade produktion og reproduktion i staten, eller på anden måde fremkalde indenrigspolitiske problemer. Krigsstyrken kunne nemlig øges uden en tilsvarende øget belastning af samfundet ved udnyttelse af to metoder. Det ene er mobiliseringsprincippet, det andet vil jeg kalde optimering af ressourceudtaget.

Mobiliseringsprincippet udnytter det enkle forhold, at der kun er brug for soldater i krigstid. I fredstid kan man nøjes med soldater under uddannelse og deres undervisere, altså langt færre.

Optimering vil sige tilpasning til den økonomiske struktur. Penge, arbejdsydelse (altså mandskab) og hjemmeproducerede varer var til en vis grad uafhængige størrelser i en bondeøkonomi med en høj grad af selvforsyning, latent underbeskæftigelse (især sæsonmæssigt) og begrænset mulighed for afsætning af produkter. Inden for visse rammer kunne man indkræve alle tre dele uden at skade produktion og det essentielle forbrug; men man kunne kun i begrænset omfang kompensere øget indkrævning på et område med afkald på andre, fordi der var stort tab ved omsætning fra en form til en anden.¹⁹ Fuld udnyttelse af ressourcerne

¹⁷ Se *Military and Absolutism* (note 6).

¹⁸ Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland* 2 (*Geschichte der Wissenschaften in Deutschland* 21², Leipzig/München 1891) s. 2337.

¹⁹ Et ekstremt eksempel på omsætningsomkostninger i Jan Lindegren, »Den svenske militärstaten 1560–1720«, i *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser* (Odense University Studies in History and Social Sciences 85), Odense 1984, s. 105.

var altså kun mulig, når man indkrævede alle tre dele i et indbyrdes forhold, som var tilpasset regionens økonomiske struktur.

De hvervede styrker, som dominerede siden det 16. århundrede, var ringe ud fra begge synspunkter. De havde intet andet mobiliseringssystem end afskedigelse og nyhvervning. Mulighederne for optimering var små, da de krævede mest muligt som kontanter. Disse svagheder fandtes ikke hos de udskrevne landeværns- og militsenheder, som fandtes overalt. De var imidlertid i deres traditionelle form så ringe uddannet og med så svage kadrer, at de ikke kunne bruges til meget i krig, og slet ikke indgå i felthæren som andet end rekrutdepot.

Oprustningen kunne således lettes af løsninger, som enten gav de udskrevne styrker tilstrækkelig ydeevne, eller formindskede og ændrede de hvervedes forbrug af ressourcer. Herved kunne man hæve det loft, som pengeindtægterne lagde over soldatertallet. Det lyder banalt, men var en militærfaglig udfordring. Nye former krævede et opgør med megen vanetænkning og et højt organisatorisk niveau. Man skulle finde former for kontrol, træning og mobilisering, som tillod at tropperne blev spredt uden at blive uanvendelige.

I det sene 17. og tidlige 18. århundrede søgte de fleste regimer at styrke militserne. Dette skete blandt andet i Frankrig, Savoyen, Spanien, Hannover, Preussen, Østrig, Bayern, selv i England, dog først fra 1757. Ændringerne var dog ikke så store, at enhederne blev andet end reserver.²⁰

Derimod havde begge de to stater, som rivaliserede med det danske monarki om titlen som den mest rustede stat, gennemført radikale ændringer. I Sverige havde man fra begyndelsen af det 17. århundrede haft en egentlig udskrevet hær. Gennem mange ændringer udviklede denne sig i løbet af århundredet til den *inddelte* hær: en professionel hær, men kraftigt demobiliseret i fredstid, og lønnet med jordlodder afgivet af bønderne og staten. I hovedsagen var udskrivningsretten hermed konverteret til en slags skat; og kronens godsrigdom og landets rigelige forsyning med marginaljord var blevet udnyttet som en militær ressource. Desuden fandtes nogle få hvervede regiment.²¹

²⁰ André Corvisier, *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789* (Paris 1976) s. 65–8; Hellwege s. 263–8, 303–42, 377–9; L. von Sichert, *Geschichte der königlich-hannoverschen Armee 2* (Hannover 1871) s. 166f; Jany 1 s. 571–79; Karl Staudinger, *Geschichte des Bayerischen Heeres 2* (München 1905) s. 847–52; Western s. 129, 304–09.

²¹ C.W. Kleen & E.H. K:son Björn, *Sveriges Försvar. Historisk översikt av dess allmänna utveckling och de enskilda förbandens liv genom seklarna 1* (Sthlm. 1927) s. 33–4; *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie* udg. af Generalstaben 1 (Kbh. 1899) s. 167–75; Sven Åberg, *Karl XI's indelningsverk för armén* (Uppsala 1922).

Preussen gik i den modsatte retning. De lokale militser blev afskaffet (1713), og den hvervede hær stærkt udvidet. Den mangel på mandskab og penge, som hermed opstod, løste man gennem en gradvis legitimering, systematisering og udbygning af to oprindeligt illegale fremgangsmåder: Tvangshvervning og frifolk. (Frifolk var hvervede soldater som havde orlov og i hovedsagen ernærede sig selv). Det skete i perioden ca. 1714–1733. Tvangshvervningens legitimering endte med proklamation af almindelig værnepligt til de hvervede regimente, som fik hvert sit distrikt (kanton). Der blev dog reelt kun taget af de fattigste. Frifolkssystemet betød, at disse udskrevne soldater efter deres uddannelse blev *Beurlaubte*, som kun mødte til en årlig øvelse, helst i landbrugets døde tid. Under Frederik Wilhelm I opstod således *kantonsystemet*, der forsynede hæren med en stor udskreven reserve. De fleste preussiske soldater var stadig virkelige hvervede, gerne udlændinge, men efterhånden fik de også i stort tal orlov uden for øvelsetiden (*Freiwächter*).²²

De to andre stærkt rustede stater havde altså udviklet hver sin løsning på oprustningsproblemet. De havde valgt én af de to traditionelle former, tilført den væsentlige træk fra den anden form, og opgivet denne. Det betød paradoksalt nok, at den traditionelt udskrevne svenske hær var blevet 100% hvervet, mens den i princippet hvervede hær i Preussen for en stor del var udskrevet. Tjenestemæssigt forblev man dog ved det gamle: de inddelte svenske soldater blev trænet som fortidens udskrevne, mens de udskrevne i Preussen havde en meget mere byrdefuld tjeneste i stil med de gamle hvervede.

Sidst i århundredet var Danmark-Norge militærfagligt set ledende i udviklingen mod værnepligtshæren. Almindelig værnepligt fik man ganske vist først med enevældens fald, men det betød ikke meget i praksis. I det 18. århundrede var der altid rigeligt værnepligtige i forhold til pengemidlerne, og selv værnepligtslovene i Frankrig under revolutionen og i Preussen fra 1815 – de mest vidtgående for deres tid – lagde langt fra fuld værnepligtsbyrde på de besiddende klasser.²³

Den danske værnepligtslovgivning 1764–1803 var imidlertid foran på to punkter. For det første blev der stadig flere udskrevne, så disse tidligt blev helt dominerende. I den danske hærs fodfolk (den »danske hær« dækkede kongeriget og hertugdømmerne) steg procenten fra ca. 44 efter ordningen af 1764, over 63 i 1774, 70 i 1776 og 72 i 1785, til næsten 100% efter 1803. I det norske fodfolk var der altid over 85% udskrevne.²⁴ For

²² Jany I s. 579, 660, 679–710.

²³ Bernard Schnapper, *Le remplacement militaire en France* (Paris 1968) s. 19–31; Gordon Craig, *The Politics of the Prussian Army* (New York 1964) s. 70.

²⁴ Rockstroh 3 s. 331–3; Munthe s. 161–2, 173–4; P. Rosenstand Goiske, *Reskripter*,

det andet udviklede man de moderne former for udskrivning, træning og reserve, som normalt forbindes med den preussiske værnepligtslov af 1815. Undervejs havde man 6 egentlige hærplaner, som var ret forskellige. Det viser hvor vanskelig denne udvikling var. Det preussiske kanton-system var forbillede for en del indretninger, især i begyndelsen. Det kunne dog ikke bruges på alle punkter. De finansielle og indenrigspolitiske vilkår var anderledes, og man tilstræbte snart et langt større udskrevet kontingent end i Preussen (hvor man iøvrigt atter nærmede sig den traditionelle hvervede hær). Faserne i udviklingen var: (1) organisatorisk sammensmeltning af de hvervede og udskrevne tropper (i Danmark 1764, i Norge 1789); (2) delvis erstatning af de hvervede med udskrevne, hvorved man fik to typer udskrevne, med kort tjeneste som de traditionelle nationale tropper, og med lang tjeneste som de traditionelle hvervede (i Danmark som principielt midlertid foranstaltning i varierende omfang til 1764, regelmæssigt fra 1776, i Norge fra 1789); (3) én tjenesteform for alle, nemlig grunduddannelse plus genindkaldelser (1803).²⁵

Det er især denne udvikling, der har givet anledning til den positive bedømmelse af Frederik VI's hær, ikke så meget på grund af dens militærtekniske kvaliteter, som på grund af dens politiske ramme. Dels var den jo nært sammenknyttet med landboreformerne, dels afskaffede den de tyske hvervede.

Indtil 1764 havde man altså adskilte hvervede og udskrevne tropper. Der er således en overfaldisk lighed med konservative stater som Frankrig og Østrig;²⁶ men ser man nøjere efter viser det sig, at de begge før sammensmeltningen var blevet omdannet efter mønstre, som kun delvis var de samme som det preussiske eller det svenske, men som havde lignende resultater.

Frifolkssystemet som en demobiliseringsform for de hvervede var genstand for en mængde reguleringer fra 1701 og frem. Først sigtede de mest på at begrænse et fænomen, som let kunne medføre underslæb eller sociale problemer. Men efterhånden blev der også indarbejdet et stigende antal frifolk i budgetterne. Mange arbejdede på landet – en forudsætning for et større antal.²⁷ Væksten i tallet var uregelmæssig, men omkring

Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende (Kbh. 1803–5) 19.7.1764, 19.12.1788, 11.12.1789.

²⁵ Rockstroh 3 s. 201–24, 286–99, 310–13, 327–32, 339–81; Munthe s. 160–8, 172–8; Jany 4 (Berlin 1933) s. 18 ff; Craig s. 22 f.

²⁶ Jvf. John Danstrup, »Kampen om den danske Hær 1740–66«, Historisk Tidsskrift 11. rk. II (1947) s. 22.

²⁷ Forordn. af 14.6.1701, Frederik IV's forordninger. Her tales om, at overdreven frigivelse af folk ofte har medført, at man »bisweilen anstatt Soldaten Bauern siehet«.

midten af århundredet var omkring $\frac{1}{4}$ af de hvervede frifolk, og 1789 knap halvdelen.²⁸

Militærteknisk krævede frifolkssystemet først og fremmest regler for årlig genindkaldelse. Det blev bestemt i forskellige tempi i perioden 1724–44.²⁹ Denne udvikling løb parallelt med udviklingen i Preussen, og kan altså næppe have haft denne som forbillede.³⁰ Reglerne for genindkaldelse var mindre grundige end de preussiske, sandsynligvis fordi man ikke officielt havde Beurlaubte, som især havde brug for denne træning.

Forudsætningen for at staten havde fordel af frifolkssystemet var ændring af de hvervede enheders økonomi. De fungerede nemlig delvis efter »entreprenør«-princippet. Cheferne optrådte ganske vist ikke mere som egentlige entreprenører, sådan som de havde gjort i første halvdel af det 17. århundrede.³¹ Men det gamle system prægede stadig i større eller mindre omfang den økonomiske forvaltning. Statens penge blev fordelt til afdelingernes chefer. Til gengæld skulle de levere varen: munderede, øvede, bevæbnede soldater. Varens mængde og kvalitet blev specificeret og kontrolleret, men ikke de reelle udgifter. Der var altså stadig mulighed for tab og gevinst. Det varierede en del fra hær til hær, hvad staten leverede in natura, og hvad officererne forvaltede. Administrationen af løn, kostpenge, hvervning, våben og mundering var også forskelligt fordelt på kompagni- og regimentscheferne. Det vigtige i forbindelse med frifolkssystemet var imidlertid, at hvis enheden havde frifolk blev der sparet på mange konti, men det umiddelbare resultat blev fortjeneste for cheferne. Denne måtte så inddrages, hvad der kunne ske på forskellig måde. Først og fremmest tog man hensyn til besparelsen i budgetter og normeringer. Dette skete både i Preussen og i Danmark.³² Det var endnu mere perspektivrigt at indføre regnskabsprincippet på delområder, hvor den faste etat altså blev opgivet og erstattet med udbetalinger til dækning af de reelle, dokumenterede udgifter. Det danske regimentskassesystem af 1711 skabte rammen for en sådan udvikling. Systemet gjorde det muligt at anvende regnskabsprincippet hvor man fandt det passende, og det vil

²⁸ Forordn. af 30.4.1731 (Chr. VI's forordn.); Rosenstand Goiske 23.7.1740, 6.10.1759, 14.9., 12.11.1763, 11.12.1789.

²⁹ Forordningen af 30.4.1731, Chr. VI's forordn.: Rosenstand Goiske 12.4., 21.11.1724, 24.8.1742, 13.4.1744.

³⁰ Jany 1 s. 679–711.

³¹ Om dette system se Fritz Redlich, *The German Military Enterprises and his Work Force 1–2* (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 47–48, Wiesbaden 1964–65).

³² Büsch s. 115; Jany 1 s. 707–8; Rosenstand Goiske 27.4.1711, 23.7.1740; Rockstroh 3 s. 203.

især sige på lønområdet, og lettede kontrol med underslæb hvor man bibeholdt den faste etat.

Regimentskassesystemet havde betegnende nok en parallel i Preussen, hvor det såkaldte *Kompagniewirtschaft* blev reguleret i 1714. Det preussiske systems effektivitet er omstridt. Kontrollen var ikke særlig streng, og uden et fast opsyn fik officererne stadig fortjenesten, bare illegalt. Kontrollen synes at have været strengere i Danmark-Norge. I hvert fald blev kontrol- og rapporteringssystemet hurtigt meget udbygget; og i 1763 blev regnskabsprincippet for alvor gennemført. Der blev dannet en egentlig fælles regimentskasse ud af, hvad der før havde været en administrativ ramme om adskilte kompagnikasser, og kassen, ikke personerne, blev regnskabsførende enhed. Hermed var entreprenørprincippet i hovedsagen afskaffet.³³

De danske og norske nationale regimenter havde, som de svenske, fået fast form i første del af det 17. århundrede. I Danmark-Norge holdt man fast ved egentlig udskrivning uden en konvertering til fast soldaterhold. Men ellers skete der mange ændringer i løbet af det 17. århundrede, herunder periodevis delvise nedlæggelser. Dette fortsatte for Danmarks vedkommende i det 18. århundrede. Man fik således et stort antal organisationer: de norske før og efter 1789, og i Danmark Frederik IVs milits 1701–30, Christian VI's milits 1733–63, og de integrerede ordninger af 1764, 1767, 1774 (modificeret 1776), 1788–89 og 1802–3. Udskrivningens omfang, inddelingen og navnene ændrede sig under de forskellige organisationer. Den beskrevne udskrivningsmåde varierede derimod ikke meget; træningens omfang varierede ikke voldsomt; og med hensyn til enkadrering og uddannelse var der kun et virkeligt skel: mellem systemerne før og efter 1764 i Danmark, 1789 i Norge.³⁴

Den traditionelle opfattelse er ganske vist, at de norske nationale regimenter var meget forskellige fra de danske, som kaldtes »milits« eller endda »landeværn«, blandt andet i de grundlæggende forordninger fra 1701 og 1733. Af denne grund, og fordi forordningerne udtalte, at tropperne kun skulle bruges til landets, grænsernes og fæstningernes

³³ Rosenstand Goiske 27.4.1711, 14.9.1763; Rockstroh 3 s. 294; Büsch s. 113–134; Des Reglements für Unsere Geworbene und National-Infanterie 3 (Kbh. 1747) bog 4 og tabel 1–2, 4–7, 11, 14, 15–25, 30–31, 47–58; [Caspar Hermann Gottlob Moltke], breve, indeholdende Anmærkninger ved det forrige og nuværende Krigs-Systems Sammenligning (Kbh. 1771) s. 11, 17–8.

³⁴ Forodn. af 30.12.1702 (Frederik IV's Forordninger, forkortet aftryk Rockstroh 2 s. 544–59); Forodn. af 4.2.1733 (Christian VI's forordninger, forkortet tryk Rockstroh 3 s. 395–40); Hedegaard 28.2.1705; Munthe s. 86–91, 160–8, 172–7; Rockstroh 2 s. 445, 452, 3 s. 108, 113, 222, 372.

forsvar, har man ment, at der var tale om enheder, som klart adskilte sig fra den egentlige hær, og fundet betegnelsen »milits« passende.³⁵ Militsbetegnelsen var imidlertid falsk. Det vidste regeringen, som i forordninger om det virkelige landeværn måtte kalde »militsen« »vores National Infanterie«, og som internt skrev »soldat«, hvor de officielle versioner havde »person«. Og det vidste efterhånden også befolkningen, og opfattede navnet Landmilits som et skalkeskjul.³⁶

Forskellen mellem de norske og danske nationale tropper var nemlig stort set kun udskrivningstallet.³⁷ Det var langt højere i Norge, og derfor dominerede de udskrevne den norske hær. Enkadrering, udrustning og træning var imidlertid næsten altid næsten ens. De eksisterende mindre forskelle ændredes ret hyppigt, og det var ikke altid, at det militært stærkeste arrangement fandtes i Norge. Kun i perioden 1733–74 var rammerne klart svagere i Danmark.

Set i europæisk perspektiv var der tale om langt mere vidtgående ordninger end selv de stærkeste militser. Endog hvis man sammenligner den svageste ordning (Christian VI's danske) med de stærkeste militsdele, stod de dansk-norske nationale tropper den egentlige hær nærmere.

Det mindste, men dog tydelige, skel var med hensyn til træning. Den årlige træningsperiode for de danske og norske nationale varierede mellem ca. 23 dage (Christian VI's danske milits) og godt 50 dage (Norge efter 1789). Typisk var den på godt en måned, heraf ca. halvdelen som søndagsexercits og halvdelen som samlinger af større enheder.³⁸ Det var temmelig nøjagtigt den samme træningstid som de svenske inddelte regimentter, men mindre end de preussiske Beurlaubte fik.³⁹ Preussernes øvelsestid, som (efter godt 1 års garnisonstjeneste) var på tre måneder først i århundredet, men senere kom ned på seks uger, var imidlertid nok til at gøre dem til de bedst trænede soldater i Europa. Der er ikke grund

³⁵ Rockstroh 2 s. 409f.

³⁶ Forordningen af 7.11.1709, Frederik IV's Forordninger; Rockstroh 3 s. 99f, 2 s. 370, 409.

³⁷ Dette gælder ikke de såkaldte nationale ryttere i Danmark, som ikke var udskrevne, men hvervede soldater.

³⁸ Forordn. af 22.2.1701, 30.12.1702 (Frederik IV's Forordninger, forkortet hos Rockstroh 2, bilag); Hedegaard 28.2.1705; forordn. af 4.2.1733, 14.9.1774 (Christian VI's Forordninger, forkortet hos Rockstroh 3, bilag); Rockstroh 3 s. 222f, 288, 372; Munthe s. 90, 173–5. Der er ikke regnet med den nedsættelse af træningstiden, som øvede soldater fik efter nogle år. Søndagene er regnet for halve øvelsesdage. De to timers nettoexercits på søndagene synes at svare til, hvad et samlet regiment kunne nå på en halv dag. (Exerceer-Reglement for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787 (Kbh. 1787) s. 118; Kong. Maj:ts förnyade nåd. Förordning och Reglemente för Regimentene til Fot 1 (Sthlm. 1781) s. 10).

³⁹ Jany 1 s. 709, 3 s. 185; Gustaf Petri, Kungliga första livgrenadjärregimentets historia 3 (Sthlm. 1958) s. 62.

til at tro at de hvervede, i Danmark eller andre stater, modtog mere træning end dette.

Kun de stærkeste militser holdt overhovedet egentlige samlinger i fredstid, og det samlede træningsomfang var mindre. Den spanske milit, som blev anset for forbilledlig, havde således ca. to ugers træning om året. Det eneste egentlige milit i Europa, som trænede bare så meget som Christian VI's danske milit, var den reformerede engelske efter 1757.⁴⁰

De nationale regimenter var stort set fuldt forsynet med underofficerer og officerer. Sammenlignet med de hvervede var enkadreringen svagere på to punkter: I fredstid var der ingen fændrik/sekondløjtnant, den laveste officer, hvis særlige opgave hos de hvervede var tilsynet med de indkvarterede soldater og rulleføring,⁴¹ opgaver som ikke fandtes i en national enhed. Desuden var kompagnierne større, ca. 150 mod 100–110 mand. Det skyldtes formodentlig, at man regnede med, at de nationale kunne nøjes med en mindre stram kontrol. De blandede preussiske kompagnier var på 130–150 mand.⁴²

Officererne blev regnet for at høre til samme korps som de hvervede enheders officerer. Forflyttelser mellem de to troppetyper forekom ikke sjældent.⁴³ Både officerer og underofficerer var professionelle, som blev lønnet for fuld tjenestetid (i visse rangklasser dog med en lavere løn, svarende til en mindre byrdefuld tjeneste). Militserne i Europa havde derimod ofte meget ufuldstændige kadrer, og altid et officerskorps, hvor der kunne være enkelte professionelle (i Spanien således 2 pr. regiment), men hvor langt de fleste var lokale adelsmænd eller pensionister fra hæren, som ikke blev regnet med til det egentlige officerskorps, og som

⁴⁰ Hellwege s. 263, 266; Jany 1 s. 572; Reglemens et ordonnances 6 s. 126; Richard Harms, *Landmiliz und stehendes Heer in Kurmainz, namentlich im 18. Jahrhundert* (Göttingen 1909) s. 7–13; Sichart 1 (Hannover 1866) s. 279, 3 (Hannover 1870) s. 65; Staudinger 2 s. 637, 851–2; Western s. 406–8.

⁴¹ Des Reglements 3 s. 36.

⁴² Munthe s. 89, 161; Rosenstand Goiske 19.9.1764, 11.6.1774, 15.11.1783; Rockstroh 2 s. 445, 452; 3 s. 108, 113; Jany 3 s. 30.

⁴³ Dette bygger på et materiale, som i det følgende vil blive benævnt Officersdata. Materialet er en edb-file med numerisk kodede data om en stikprøve af officererne fra hærens oprettelse til 1864. (Hovedstikprøve på 1/8, 3107 individer; separate filer med udvidet stikprøve af højere officerer, slægtninge til personer i stikprøverne, samt alle officerer til 1662. Grundlaget er J.C.W. Hirsch & K. Hirsch, *Fortegnelse over danske og norske Officerer med Flere* (Håndskrift, 12 bd. 1888–1907, i Det kgl. Bibliotek); Olai Ovenstad, *Militærbiografier 1–2* (Oslo 1949); Vilhelm Richter, *Den danske Landmilitæretat 1801–1894 1–2* (Kbh. 1896–97); P. I. Liebe & E. Borgstrøm, *Biografiske oplysninger om faste artilleriofficerer af linjen 1–4* (Kbh. 1978); H. Hjorth-Nielsen, »Kongelige Resolutioner 1815–1847«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 6. rk. V (1914); G. Norrie, »Kongelige Resolutioner 1848–1880«, *Pers. Tidsskr.* 11. rk. VI (1945); Hof- og Statscalender 1849; Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver: Kgs. resolutioner om ægteskaber; Landkadetkorpsets stambog.

blev lønnet alene i de korte øvelsesperioder, efter kvart tarif, eller slet ikke.⁴⁴

Endelig blev de nationale enheder i Danmark-Norge ikke kun anvendt til fæstningsgarnison og rekrutreserve. Begge dele forekom naturligvis, men regimenterne blev også i stor stil sat ind i felten i egne kadrer, endda uden for landets grænser. Det skete ved alle periodens felttog. Kun Christian VI's danske militær synes man at have haft betænkeligheder ved at anvende uden forudgående ekstra træning. De egentlige militser ude i Europa møder man alene som reserve. Frankrig og Spanien anvendte lejlighedsvis en udvalgt elite i felten, men andre tilfælde forekom ikke.⁴⁵

Den dansk-norske hær fik altså sin store styrke ved anvendelse af både det »gamle svenske« og det »preussiske« princip, både dannelse af egentlige hærenheder af de udskrevne og udviklingen af demobiliseringsformer for de hvervede. Det mest originale træk var de separate egentlige hærenheder af udskrevne. Det var en model, som man havde eksperimenteret med i mange stater omkring 1600. Stillet over for udfordringen fra *miles perpetuus*, de stående hvervede hære, havde den imidlertid svært ved at klare sig.⁴⁶ I de tyske stater var svage militærordninger den eneste rest, og i Sverige blev den udskrevne hær forvandlet til en hvervet. I Danmark-Norge holdt man imidlertid fast ved den oprindelige tanke og videreudviklede den, så det oprindelige sigte, et alternativ til de hvervede, delvis kunne fastholdes.

Den flerstrengede militærstruktur var svært overskuelig. Man benyttede endda også inddelingsprincippet i beskedent omfang. Strukturen betød imidlertid, at næppe nogen stat var nærmere en optimal tilpasning af forbrugstyper og ressourcer. Både betalingsevne og overskuddet af arbejdskraft blev udnyttet, graderet efter forholdene i statens enkelte dele. Det betød også tilpasning til statens militærgeografi: mod de svenske inddelte var man vel tjent med de nationale, som havde lignende øvelse og mobiliseringstid.⁴⁷ Mod de tyske stater og sømagterne var der derimod brug for et beredskab af hvervede. Da den flerstrengede struktur måtte opgives (formodentlig på grund af stigende taktiske krav) blev

⁴⁴ Hellwege s. 303–5, 314–5, 323–8, 340–2; Jany 1 s. 571, 574, 578; Western ch. XII; Reglemens et ordonnances 6 s. 120–1, 155, 189, 5 s. 50, 85; Staudinger 2 s. 636; Sichert 2 s. 116–7, 3 s. 65; M. Weygand, *Histoire de l'armée française* (Paris 1953) s. 181; Louis Tuetey, *Les officiers sous l'Ancien Régime. Nobles et roturiers* (Paris 1908) s. 177.

⁴⁵ Hellwege s. 374–9; Weygand loc. cit.; Sichert 2 s. 117; Harms s. 13; Oestreich s. 421; Rockstroh 3 s. 19, 24; Norrie.

⁴⁶ Oestreich s. 421–37.

⁴⁷ Johannes Schiøtz, »Den norske officersstand omkring år 1700«, *Norsk Militært Tidsskrift* 105 (1946) s. 58–60.

tilpasningen bevaret ved hjælp af intern differentiering i det integrerede system. I denne fase betød bevarelsen af udskrivningsprincippet, at militæret længe havde kunne planlægge de hvervedes erstatning med udskrevne,⁴⁸ og at befolkningen var forberedt herpå.⁴⁹ Reformtidens bemærkelsesværdige resultater groede altså ikke ud af intet, men havde tværtimod den gamle struktur som forudsætning.

Det problem, hvis varierende løsninger er emnet for dette afsnit, var ikke militært i snæver forstand. Det drejede sig om grænsefladen mellem samfundet og militærapparatet, om den måde, hvorpå man producerede de internationale standardvarer infanteri, kavalleri og artilleri ud af de lokale »råstoffer«. I Danmark-Norge fandt man en model som gav en meget høj »produktivitet« og viste sig velegnet til at udvikles videre. Æren herfor tilfalder altså både den civile og militære gren af statsledelsen. Deres samarbejde var ikke gnidningsfrit,⁵⁰ men resultatet viser, at parterne trods alt vidste nok om hinandens problemer til at kunne nå et resultat, som på mange måder lå over det normale.

Reglementer og taktik

I denne periode blev kampformer og optræden i stadig højere grad reguleret centralt. Denne regulering var på en gang resultat, drivkraft og dokumentation af den moderniseringsproces, som hastigt ændrede kampformerne. Udviklingen kan spores tilbage til de stående hæres oprindelse, altså før 1600. Vejledningerne var dog længe kun officløse, ikke egentlig bindende. Tidligst og vigtigst af disse var Pieter de Gheyns (prins Mauritz') nederlandske (1607), som blev oversat til mange sprog, blandt andet til dansk samme år.⁵¹ Sådanne vejledninger blev almindelige fra midt i det 17. århundrede, og blandt andet i Østrig og England møder man almindeligt brugte private vejledninger i det 18. århundrede.⁵² Da havde man de fleste steder forlængst introduceret egentlige, bindende officielle reglementer.

Her kan der skelnes mellem tre stadier. Først små skrifter, som fastsatte grundopstillingen og kommandordene, altså faserne i den enkelte soldats brug af sine våben, og de ordrer som udløste hver fase.

⁴⁸ Rockstroh 3 s. 150–6.

⁴⁹ Jvf. Harms s. 15–23.

⁵⁰ Jvf. de gennemgange af beslutningsprocesserne omkring hærordningerne, som er hovedindholdet i Rockstroh Udviklingen og samme, »Den store Landbokommission og de militære Kollegier 1786–88«, Historisk Tidsskrift 9. rk. VI s. 96–111.

⁵¹ Jähns 2 s. 1005–6.

⁵² Jähns 2 s. 1589; H. C. B. Rogers, *The British Army of the Eighteenth Century* (London 1977) s. 70.

Dernæst kom hele bøger, som også behandlede enhedernes opstilling og bevægelser på parade- og kamppladsen. Endelig store reglementer, som dækkede alle væsentlige aktiviteter under felt- og garnisonstjeneste, og eventuelt gav taktisk og strategisk vejledning for førerne på høj- og mellemniveau.

Man nåede ikke overalt til at udsende bindende officielle reglementer allerede i første fase. Det skete efter mine oplysninger tidligst i Danmark (1673), Bayern (1674) og England (1675). I Frankrig og adskillige tyske stater skete det i 1680'erne. Så sent som omkring 1700 kom der ny reglementer af denne type: i Danmark i 1701, Preussen 1702, Frankrig 1703.⁵³ I anden fase blev der udsendt bindende reglementer overalt, de fleste steder i første fjerdedel af det 18. århundrede: i Sverige allerede 1694 (tillæg, inkorporeret 1701), i Spanien 1701, i Danmark og Sachsen 1704, Preussen 1705, Toscana 1706, Bayern og Kurbraunschweig 1723, Hessen-Kassel 1728, Østrig 1737, Frankrig efter 1750. Alle disse årstal gælder infanteriet. Kavalleriet blev også reguleret (for første gang), men noget sjældnere, og som regel også noget senere: i Sverige 1695–96, Spanien 1702, Danmark 1703, Sachsen 1707, Preussen 1727, Frankrig 1733.⁵⁴

Strømmen af reglementer omkring 1700 kom formodentlig, fordi man på dette tidspunkt skiftede bevæbning. Flintlåsgeværet med bajonet afløste luntegeværet og piken. Den ny teknik krævede ny kampformer. Man kunne ikke længere lade så meget være »zu der commandirenden Officirer Wolgefallen und Erfahrungheit remittiret«.⁵⁵

Det var selvfølgelig forskelligt, hvor grundigt stoffet blev behandlet i de forskellige reglementer og i deres reviderede udgaver. Skellet mellem de »normale« og de »store« reglementer er altså flydende. Efter mit skøn kan man tale om videregående reglementering i Preussen 1714 (revideret

⁵³ Exercitz-Ordnung Bey Ihr: Königl: Mayest: zu Dennemarck/Norwegen/der Wenden und Gothen/etc. Infanterie (Kbh. 1673); (ny udg. Handgriff von Musqueten und Picken (Christiania 1677); brugen indskræpes i Des Alldurchlauchtigsten etc. Herrn Christian des Fünften etc. Articul-Brief und Kriegs-Gerichts-Instruction Belangende den Krieg zu Lande (Kbh. 1683) par. 146; Jany 1 s. 616; Jähns 2 s. 1281–90, 1681; John Childs, *The Army of Charles I* (London 1976) s. 64; Militarische Exercitien (Kbh. 1701); Sichart 1 s. 292; Reglemens et ordonnances 4 (Paris 1691) s. 433–58.

⁵⁴ Gunnar Artéus, *Karolinsk och europeisk stridstaktik 1700–1712* (Krigsteori och historisk förklaring 2; Meddelanden från Historiska Institutionen i Göteborg 5, Göteborg 1972) s. 29, 31, 36, 131; *Reglement wornach Wir Friedrich der Vierte – wollen dass Unsere Infanterie – exerciret werden soll* (Kbh. 1704); *do. Cavallerie* (Kbh. 1703); O. Schuster & F.A. Franke, *Geschichte der sächsischen Armee von deren Einrichtung bis auf die neueste Zeit I* (Leipzig 1885) s. 144, 3 s. 364–5; Jähns 2 s. 1650, 1654, 1669, 1675–98; Jany loc. cit.: Staudinger 2 s. 1343–4.

⁵⁵ Exercitz-Ordnung 1673 (u. s.).

1718 og senere, taktiske forskrifter fra 1744), i Danmark 1739–47, Sachsen 1752 og flg. år, Østrig 1749 (vedr. den indre orden) og 1757–69 (taktiske forskrifter), Sverige 1775–82.⁵⁶

Fra og med ca. 1700 kan man altså regne med, at hver hær havde sin fastlagte og indøvede kampform, selv om øvelser og krig jo ikke altid forløb efter reglementet. I løbet af det 18. århundrede udviklede infanteriets kampformer sig gennem fire faser. Den første var den *stive lineartaktik*, hvor målet for træningen var at kunne opstille en veldisciplineret linje (normalt 4 mand dyb) af hurtigt skydende soldater, og bevæge den på enkle måder. Den anden fase var den *bevægelige lineartaktik*, hvor man prøvede at realisere den evne til fleksibel bevægelse på slagmarken, som linjen viste sig at have, når soldaterne blev dresseret til det. Den tredje var suppleringen af linjen med *individuel kæmpende soldater*, først fra særlige enheder, senere fra linjetropperne. Den fjerde form, angrebet i dyb *kolonne* støttet af individuelt kæmpende lette tropper, dukkede op sidst i århundredet.

Lineartaktikken kom senest i brug i den danske hær i 1704, sandsynligvis før.⁵⁷ En specialstudie af taktik i Europa 1700–1712 viser, at den danske kampform også i detaljerne svarede til den, som blev anvendt i koalitions hærene mod Frankrig. Variationerne i Europa var i det hele taget små på dette tidspunkt, bortset fra Sverige, hvor man anvendte en enkel, oftest effektiv, men ufleksibel og derfor risikabel taktik.⁵⁸ Overensstemmelsen med europæisk standard er ikke overraskende. I denne periode kæmpede udlejede danske enheder jo med succes, blandt andet i koalitions hærene, og der var stadig et meget stort antal udenlandske officerer.⁵⁹

Den bevægelige lineartaktik med de langsomme, nøjagtige og komplicerede evolutioner stod i fuldt flor med infanterireglementet af 1739 (trykt 1740). En udførlig tekst og et stort antal plancher illustrerede fremgangsmåderne.⁶⁰ Det er sandsynligt, at man var inspireret af den lidt ældre, tilsvarende udvikling i Preussen, hvor man først anvendte disse

⁵⁶ Jähns 2 s. 1657–63, 2031–44; Des Reglements 1–3 (Kbh. 1740–47); C. Duffy s. 77–81; Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente för Regimentene til Fot (Stockholm 1751); Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Förordning och Reglemente 1–3 (Sthlm. 1781).

⁵⁷ Flintålsgeværet, lineartaktikkens våben, var indført allerede sidst i 1680'erne (Bidrag til den store nordiske Krigs Historie I s. 125).

⁵⁸ Artéus Stridstaktik, spec. afsnit 2.2. Forskellen ml. dansk og gængs europæisk taktik var endda endnu mindre end Artéus' resultater viser. Kården var nemlig ikke afskaffet, og der findes forskrifter for bajonetangreb. Dette øves endda som normal afslutning på et »Chargerings«-forløb (Forordn. af 22.2.1701 par. 17; Reglement 1704 s. 70).

⁵⁹ De indenlandske kommer i flertal ca. 1710 (Officersdata).

⁶⁰ Des Reglements I, Tabellen worinnen die im ersten Theile des Königl. Infanterie-Reglements vorgeschriebenen sammtliche Evolutions – erkläret sind (u. st. og år).

metoder i krig. Tidspunktet er imidlertid bemærkelsesværdigt. De preussiske ordninger blev efterlignet overalt efter Frederik II's sejre 1740–42, 1744–45 og 1757–63. Men i den dansk-norske hær var man altså slået ind på den samme vej forinden. Den samme fremsynethed viser sig i detaljer som den ret tidlige ændring fra fire til tre geleders opstilling, og udsendelsen af officielle taktiske vejledninger (i Preussen 1744, i Danmark 1747 som tillæg til reglementet). Begge dele blev ellers først almindelige under og specielt efter Syvårskrigen 1757–63. Det taktiske reglement var vist tilmed en selvstændig idé, da preussernes længe blev holdt hemmeligt.⁶¹

Infanteriets spredte kampmåde blev introduceret i tre tempi hvor man søgte at opnå forskellige mål. Først søgte man at forbedre forposttjenesten ved at indføre mindre regulære tropper. Dels efterligninger af de østlige magters etniske rytteri (husarer, bosniakker), dels efterligninger af frikorpse til fods, en fransk idé o. 1740. Begge dele kom til Danmark under Syvårskrigen. Det var på den tid, hvor også andre efterlignede frikorpse, men noget senere end østmagternes rivaler havde skaffet sig husarer.⁶²

Frikorpse fik aldrig en fast plads. Deres erstatninger blev jægere og skarpskytter, elitesoldater, der også blev anvendt til spredt angreb på linjetropperne. Tidligt i århundredet findes meget små »jægerkorps«, blandt andet i Hessen. I Danmark-Norge udtog man et efterhånden stigende antal skarpskytter fra 1774. Senere dannede man tillige særlige enheder (jægerkorps 1785, lette bataljoner 1789). I Preussen indførte man permanente lette tropper særskilt 1786 og integreret i regimenterne 1787; i England integreret 1770, særskilt (efter kortvarige tilløb) 1798; i Hannover særskilt 1793, integreret 1800; i Sachsen særskilt 1809; i Sverige særskilt senest 1785.⁶³

Det tredje mål for det spredt fægtende infanteri var deltagelse i egentlige slag, altså i stort antal. Eksemplet kom fra Frankrig, hvor revolutionskrigenes entusiastiske, men dårligt uddannede, tropper havde improviseret denne »tirailleur« taktik i 1793–94.⁶⁴ De professionelle

⁶¹ Jany 2 s. 91; Jähns 2 s. 1931–2, 1972–3, 2031–44; Des Reglements 2. bind, 2. del; Rogers s. 67, 69; C. Duffy s. 76–81; Sichart 3 s. 131–34.

⁶² Jähns 2 s. 2710; Jany 2 s. 679 ff; 3 s. 90–1; C. Duffy s. 67–8; Sichart 3 s. 11–26; Rogers s. 71–3; Vaupell 2 s. 708; Peter Paret, *Yorck and the Era of Prussian Reform* (Princeton 1966) s. 22–39.

⁶³ Jany 3 s. 131, 160–1; Rogers s. 73; Frederick Myatt, *The Soldier's Trade. British Military Developments 1660–1914* (London 1974) s. 70; Sichart 4 (Hannover 1871) s. 42, 128; Schuster & Franke 3 s. 388; allerneuestes Königlich Schwedisches Reglement für den Dienst des Fussvolks übers. v. L. von Klein (Dresden 1786), vedføjet etat uden sidetal.

⁶⁴ Gunther Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Bloomington Ind./London 1978) s. 115.

militære var længe skeptiske, fordi de frygtede for deres troppers disciplin, og fordi tirailleurs ikke alene kunne afgøre slaget. På et tidspunkt måtte der sættes sluttende formationer ind. Franskmændene havde længe en talmæssig overvægt, som tillod dem at bruge andre enheder hertil (i kolonne). Andre hære måtte lade de samme tropper kæmpe afvekslende spredt og samlet. Det stillede naturligvis store krav til soldaterne, og tvang deres officerer til at udvikle ny kombinerede kampformer. Det gennemførte man i Danmark-Norge omkring 1800. I dette år blev en højt udviklet teknik beskrevet i et tillæg til reglementet.⁶⁵ Det var så vidt det kan ses den tidligste reglementering af den spredte kampform efter den franske. I de førende tyske hære, Østrigs og Preussens, nåede man først så langt efter de ny store nederlag til Napoleon 1805–06, mens englænderne udviklede teknikken i Spanien dvs. fra 1806.⁶⁶

Kolonnetaktikkens udvikling er svær at datere. For det første marscherede tropperne i kolonne, og derfor kunne der forekomme tilnærmede kolonneangreb længe før princippet officielt blev skabt.⁶⁷ For det andet var man længe om at få reglementeret formen. Franskmændene, som var foregangsmænd, kendte den officielt kun som en speciel fremgangsmåde over for befæstede stillinger og lignende (reglement 1788/91).⁶⁸ De danske reglementer 1800/01 og 1803 omtaler kolonneangreb på samme måde, så det er ikke muligt at vide, hvornår man var nået til den beherskelse af formen, som den danske hær demonstrerede i 1813. Efter reglementsdateringerne at dømme var det i hvert fald tidligere end i Østrig, England og Preussen.⁶⁹

Det lader til, at den dansk-norske hær i perioder havde svært ved at følge med moderniseringsprocessen på krævende specialområder som artilleri, ingeniører og generalstab. Ressourcerne var ikke store nok til at man kunne følge lederne her, Frankrig og Østrig – ikke stater, som normalt gik i spidsen, men de, som havde de største totale styrker og budgetter.⁷⁰ Men med hensyn til hovedvåbnet, infanteriet, (og sandsynligvis også m.h.t. kavalleriet)⁷¹ var den dansk-norske hær i hele tidsrummet fuldt på højde med sin samtid når det gjaldt kampformerne og

⁶⁵ Johansen s. 223; *Exerceer-Reglement for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787. Nyt Oplag – med Tillæg* (Kbh. 1801) tillæg s. 244ff.

⁶⁶ Rothenberg s. 171, 182; William O. Shanahan, *Prussian Military Reforms, 1786–1813* (New York 1945) s. 94–96.

⁶⁷ Artéus *Stridstaktik* s. 83.

⁶⁸ Rothenberg s. 23.

⁶⁹ *Exerceer-Reglement 1801* s. 249; *Exerceer-Reglement 1803* s. 248; Johansen s. 227–8; Rothenberg loc. cit.; Shanahan loc. cit.

⁷⁰ C. Duffy s. 105–117, 135–8; Roland Mousnier, *Les institutions de la France sous la monarchie absolue 2* (Paris 1980) s. 553ff; Rothenberg s. 208–9.

⁷¹ Johansen s. 230, 240.

reguleringen af dem. Selvfølgelig var det undtagelsen, at man fandt på noget originalt. (En sådan undtagelse var f.eks. en tidlig forståelse for, at soldaterne burde ramme snarere end skyde ekstremt hurtigt).⁷² Men man er i stand til at vælge de træk, som der var fremtid i, og få dem realiseret uden at komme bagud for den almindelige udvikling. Drivkraften var sikkert ønsket om at få mest muligt ud af den lille stats små tilgange. Forudsætningen for at realisere det var et, internationalt set, højt militærfagligt niveau.

Officerskorpsets professionalisering

Professionaliseringen af officersrollen gjorde betydelige fremskridt i det 18. århundrede. Processen var dog på ingen måde uden problemer. Professionalismens betydning for effektiviteten i krig var indlysende for *les armes savantes*: artilleriet og ingeniørerne. Formel skoling og eksamen blev derfor tidligt reglen i disse tjenestegrene i alle hære. Men iøvrigt hørte man i mange lande indtil ind i det 19. århundrede argumenter imod professionaliseringen: Var de traditionelle krigerdyder, mod og personlig autoritet, ikke af større betydning her end boglig viden? Disse modargumenter hørtes selvfølgelig især fra socialt konservative kredse,⁷³ men savnede ikke helt saglig vægt. En fremskreden professionalisering må betragtes som et vigtigt kvalitetstegn hos et officerskorps i det 18. århundrede, men medførte ikke på alle punkter overlegenhed over for ældre principper.

Processen kan karakteriseres ud fra forskellige synsvinkler: som en differentiering af rollerne som militær leder og militær forvalter og af de militære og civile lederroller; som en disciplineringsproces; som en ændring af de karrierestyrende mekanismer, så skoling, systematiseret personvurdering og anciennitet i nogen grad fortrængte herkomst og betaling; som en reduktion af den gamle arvelige krigerklasses, adelens, betydning (idet det var dens normer, og dermed delvis dens medlemmer, som blev fortrængt). Professionaliseringen kan iagttages på det formelle plan som indførelse af ny regler og institutioner, og på mentalitetsplanet som en ændret opfattelse af officersrollen, både hos civile og militære. Det var selvfølgelig to sider af samme sag: nye holdninger fremkaldte de formelle ændringer, som igen påvirkede holdningerne. Det er lettest at

⁷² Rockstroh 2 s. 453, 462; Exercer-Reglement 1787 s. 118; Neues Militairisches Journal 3 (1790) s. 185–6; Jany 3 s. 491, 4 s. 48.

⁷³ Karl Demeter, *Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650–1945* (Frankfurt/M 1962) s. 20–1; Alfred Vagts, *A History of Militarism. Civilian and Military* (rev. ed., London 1959) s. 147, 172.

observere de formelle sider, især hvis det skal ske med så stor nøjagtighed, at det kan danne grundlag for international sammenligning. Der savnes dog ikke kilder til udviklingen på mentalitetsplanet.

Differentieringen af den militære og civile lederrolle var stort set afsluttet i det 18. århundrede, både i Danmark-Norge og andre stater. Bortset fra monarkerne var alle enten civile eller militære embedsmænd. Tidligere officerer optrådte på civile poster, også i Danmark-Norge, men i langt mindre omfang end i Sverige og Preussen.⁷⁴ Udskillelsen af officersrollen i moderne forstand fra entreprenørsystemets blanding af denne og den økonomiske forvaltning var mindre fremskreden, og sammenligning er svær, fordi tempoet var forskelligt på forskellige felter. Eksistensen af de nationale enheder og regimentskassesystemets udvikling betød dog generelt, at differentieringen var tidlig og udpræget i den dansk-norske hær.

Reglementeringen, som er beskrevet i det foregående afsnit, var en væsentlig del af disciplineringsprocessen. Der var tale om en tidlig og kraftig udvikling, som blev støttet af en central kontrol, der var stram efter tidens målestok. Særlig relevant for officererne var de stadig mere omfangsrige *subordinationsregler* (1713, 1747, 1767, 1779), som satte normer for deres optræden i og uden for tjenesten.⁷⁵ Man kan også nævne de strenge regler for orlov. De kulminerede med bestemmelsen at subaltern-officerer efter over 3 måneders fravær skulle på genoptræningskursus.⁷⁶ Man kan se at de danske konger ikke bedømte ansøgninger om længere orlov strengt. Heri lignede de kongerne i Preussen, som også personligt bedømte orlovsansøgninger.⁷⁷ Men praksis må have været langt mindre liberal end i f.eks. Frankrig og England, hvor bedømmelsen var decentral og mild, så langvarige fravær til stærk skade for tjenesten blev anset for en ret.⁷⁸

⁷⁴ Se *Military and Absolutism* (note 6).

⁷⁵ Des *Reglements* 3 s. 18–89 (1713 i note hertil); Hedegaard 12.10.1767 (1792 i note hertil).

⁷⁶ Rosenstand Goiske 3.1.1721, 5.5.1733, 14.11.1740, 25.12.1742, 5.11.1763, 9.1.1805.

⁷⁷ Stikprøver i Rigsarkivet Krigskancelliet (og efterfølgere), Refererede Sager. Denne serie strækker sig gennem hele århundredet. Som stikprøver er undersøgt årene 1703, 1728, 1746, 1768, 1775, 1795. (Placering: Krigskancelliet, Indkomne Breve, Refererede Sager 1703, 1728, 1746; Generalitets- og Commissariats-Collegiet 1768–89, Allerunderdanigst Refererede Sager 1768, 1775; Generalitets- og Commissariats-Collegiet 1790–1802, Egenhændige kgl. Resolutioner 1795). I de senere år, under Christian VII's sindssygdhed, er der tale om en formel fremlæggelse til approbering. Den reelle funktion udførte arveprinsen, senere kronprinsen (Rockstroh 3 s. 327; Johansen s. 174, 179.); Jany 1 s. 734, 3 s. 37; Büsch s. 132.

⁷⁸ André Corvisier, »Hiérarchie militaire et hiérarchie sociale à la veille de la révolution«, *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 30 (1970) s. 81; Rogers s. 51; Duffy s. 40; *Reglemens et ordonnances* 4 s. 125ff, 262ff.

I tjenesten anvendte man overalt regimentsuniformer længe før denne tid. Kun i Frankrig var det ikke en selvfølge omkring århundredets midte.⁷⁹ Mod århundredets slutning blev det moderne at bære uniform også i civile sammenhæng.⁸⁰ Men næsten permanent uniformspligt, også uden for tjenesten, synes kun indført få steder. I den danske stat skete det 1731, i Preussen 1726, i Sverige senest 1781.⁸¹

Disciplineringsprocessen berørte ikke alene tjenesten, men alle officerernes livsforhold. Deres ret til at stifte gæld blev begrænset. De blev pålagt tvangsbidrag til enkekasen og kadetkorpset (hvor de finansierede officerssønnernes fripladser), samt tvangsopsparing af en reserve, som kunne dække tjenstlig gæld.⁸² Ægteskab kunne kun indgås efter foregående godkendelse. Tilladelsen søgte subalternofficerer (som kun kunne gifte sig undtagelsesvis) ofte, og de højere officerer altid, hos kongen selv.⁸³

Disse reguleringer afspejlede både frygt for, at tjenesten skulle lide, og en fattig monarks faderlige omsorg for sine tjenere. Kontrol med de dårligt lønnede subalternofficerers ægteskaber var meget udbredt i Europa. Det var imidlertid enestående (bortset fra Preussen) at kongen var en hovedperson, og at ægteskabsreguleringen omfattede alle.⁸⁴ Sammenlignet med Preussen synes elementet af patriarkalsk omsorg ret fremtrædende i forhold til hensynet til tjenesten. Det gælder i hvert fald ægteskabsreguleringen. I Danmark-Norge støttede man en enkekasse fra 1707, og havde ikke noget mod passende ægteskaber. I Preussen fik man først en enkekasse (som var suspenderet i krigstid) i 1774, og søgte af princip at holde officererne fra at gifte sig i det hele taget.⁸⁵

Den vigtigste del af den formelle professionalisering var uden tvivl ændringen af de karrierestyrende faktorer. Her må man skelne mellem to trin: adgangen til korpset og karrieren inden for det.

Den traditionelle vej til officersrang var tjenesten som menig og underofficer. Allerede i det 17. århundrede var der kun undtagelsesvis tale om virkeligt avancement »von der Pike auf«; men ganske unge mænd eller drenge, som regimentschefen antog, gjorde aspiranttjeneste i menig-

⁷⁹ Corvisier s. 117; Babeau 2 s. 93–4.

⁸⁰ Philip Mansel, »Monarchy, Uniform and the Rise of the Frac 1760–1830«, *Past and Present* 96 (1982) s. 103–32.

⁸¹ Hedegaard 31.10.1731; Jany 1 s. 729; Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Förordning 2 s. 6.

⁸² Rosenstand Goiske 28.5.1689, 3.6.1707, 24.5., 5.6.1724, 31.3.1725, 3.12.1763, 15.6.1782.

⁸³ Hedegaard 17.10.1731; Rosenstand Goiske 29.11.1731, 17.9.1742, 1.12.1756, 20–29.8.1767; RA Ref. Sager.

⁸⁴ C. Duffy s. 32; Staudinger 1 s. 472–3, 2 s. 1286; Sichart 2 s. 123; Babeau 2 s. 213.

⁸⁵ Jany 1 s. 734, 2 s. 233f, 3 s. 37f, 49f, 421.

eller underofficersnummer. Hermed var der etableret en slags officersuddannelse. Dens indhold, omfang og krav var imidlertid ubestemte. Desuden lod man overalt stadig, i hvert fald lejlighedsvis, unge mænd træde direkte ind som officerer. I de mere konservative stater (Frankrig, Storbritannien), var det endda stadig normen.⁸⁶

Periodens professionalisering af officersuddannelsen havde dels form af organisering og styring af det gamle system, dels af dets erstatning med et nyt: skoleuddannelse. Før den egentlige skoleuddannelse var en del ny officerer kommet fra pagetjeneste hos konger og hærførere, eller fra de ridderlige akademier. Akademiopdragelsen omfattede gerne nogle militære aktiviteter, også på de danske akademier i Sorø og København.⁸⁷ Enkelte steder var disse aktiviteter dominerende, f.eks. Kolberg i preussisk Pommern. Akademierne kan dog ikke betegnes som officersskoler. De savnede fast tilknytning til militæret og uddannede ikke udelukkende eller hovedsageligt til en militær karriere. Deres værdi som fagmilitær uddannelse var ringe.⁸⁸

Den egentlige skoleuddannelse voksede organisatorisk set frem af regimentsuddannelsen. Først samlede man de unge aspiranter, kadetterne, i særlige kompagnier ved aktive regimenter uden at tage dem ud af den normale garnisons- og krigstjeneste. Dette skete i Frankrig 1682–96 og igen 1726–33, i Preussen fra 1686, i Sachsen fra 1692.⁸⁹ Den egentlige skoleuddannelse opstod, da kadetkompagnierne blev konstitueret som særlige hærenheder, hvis eneste aktivitet var uddannelse, og med en fagplan, som mindede om ridderakademiernes; altså en forening af de to ældre typer. Dette skete enkelte steder i begyndelsen af det 18. århundrede: i Preussen i 1701 og mere permanent i 1717, i Danmark i 1713, i Sachsen (ved en reform af den ældre ordning) i 1718, i Rusland 1730.⁹⁰ Fra midten af århundredet vandt denne model stor udbredelse: i Sverige 1748 (stabilt dog først 1792), Frankrig 1751, Østrig 1752, England 1799. De fleste af de mindre tyske stater kom dog først med efter 1800.⁹¹ Den

⁸⁶ Jähns 2 s. 2337; Rogers s. 51.

⁸⁷ Sorø. Klostret – Skolen – Akademiet gennem Tiderne I (Kbh. 1924) s. 388, 400; Officersskoler s. 7.

⁸⁸ Jähns 2 s. 1248–50, 1648; B. Poten, Geschichte des Militär-Erziehungs- und Bildungswesen in den Landen deutscher Zunge I (Monumenta Germaniae Paedagogica X, Berlin 1889) s. 4–5.

⁸⁹ Corvisier, Armées s. 120; Jany 1 s. 312; Jähns 2 s. 1241, 1251.

⁹⁰ R. von Schrötter, »Das preussische Offizierkorps unter dem ersten Könige von Preussen« (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 27, 1914) s. 121–3; Officersskoler s. 8–9; Jähns 2 s. 1648; Corvisier Armées s. 121.

⁹¹ Sigvar Ekstrand, Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936 (Sthlm. 1937) s. 22–25; Corvisier Armées s. 121–2; Jähns 2 s. 2476; Poten 1 s. 8–14; R. Steen Steensen s. 12–22.

danske skole hørte altså til de første. Man sprang fra ingen skoler (bortset fra den artilleri- og ingeniørundervisning, som enhederne stod for) til en meget moderne ordning. Det skete måske under påvirkning fra flåden, hvor den egentlige skoleundervisning havde gamle rødder. Andelen af skoleuddannede officerer steg kraftigt, men ujævnt, gennem århundredet. Det skete især fordi der blev oprettet flere skoler (Christiania 1750, Rendsborg 1798). Det blev dog også stadig mere attraktivt at være kadet, så søgningen til alle skoler steg.⁹² Jeg kender ikke lignende tal fra andre stater. Sammenligning af kadet- og officersstyrke med hærstyrke synes dog at vise, at kvotienten sandsynligvis var større i Sachsen (hvis kadetkorps dog blev søgt af mange udlændinge), og af lignende størrelse i Preussen. Ellers må den have været langt mindre.⁹³

Skolernes læseplan omfattede ikke ret meget egentligt militært stof. Der fandtes simpelthen ikke meget militær teori ud over artilleri- og befæstningslæren.⁹⁴ I det danske Kadetkorps bestod det militære stof i lidt eksercits, noget om de to nævnte emner, og fra ca. 1760 taktik, som da havde konstitueret sig som et egentlig fag. Dette synes typisk. Hovedvægten i undervisningen lå på realfagene (matematik, moderne sprog og historie, geografi, sidst i perioden naturfag) og personlige færdigheder (tegning, fægtning, ridning, dans).⁹⁵

Det gælder i hvert fald for de danske og norske skoler at der blev læst en del i løbet af skoleuddannelsen. Den varede 3–6 år, og timeplanen var omfattende.⁹⁶ De sproglige forudsætninger for videre læsning burde også være tilstede. Læsningen og den stærke vægt på matematik gav skolerne et udpræget teoretisk-bogligt præg. Udbyttet kontrollerede man i begyndelsen individuelt, fra 1741 ved inddeling i klasser med fastlagte oprykkings- og adgangskriterier. Fra 1783 var der tale om regelrettet eksaminer. I Norge blev der afholdt eksamen fra begyndelsen.⁹⁷

De danske officersskolers indre funktion og afgang var altså styret af akademiske kriterier. Det gjaldt ikke adgangen. Optagelse var principi-

⁹² Officersdata.

⁹³ Ekstrand s. 22–25; Corvisier Armées s. 121; C. Duffy s. 29; Schuster & Franke I s. 119, 121, 2 s. 66; Jany I s. 727. Kilder til hærstyrketal som Military and Absolutism (note 6), figur 1.

⁹⁴ Artilleri- og ingeniørofficerer blev tilmed især uddannet ved korpsene, fra 1772 ved en særlig artilleri- og ingeniørofficersskole (Vaupell 2 s. 544–5; Johan Nordentoft, Gjethuset og Artilleriets Kadetskoler (Kbh. 1929) s. 19–34).

⁹⁵ Officersskoler s. 13, 16–7, 27, 36–7; Fr. Sinding-Larsen, Den norske Krigsskoles Historie i ældre Tider (Kristiania 1900) s. 5–6, 19.

⁹⁶ Officersskoler s. 30, 63.

⁹⁷ Mogens Rosenløv, Uddannelsen af Hærens linieofficerer 1713–1963 (Kbh. 1963) s. 24; Officersskoler s. 37; Sinding-Larsen s. 7.

elt, og ofte reelt, en kongelig nåde, og kontrollen med de krævede forkundskaber var uformel.⁹⁸ Derimod kendte man ikke til den sociale sortering, som var gængs i udlandet. Adelen havde fortrinsret eller eneret ved alle andre officersskoler, undtagen den sent oprettede svenske. Den danske skoles fundats var kun blevet udstyret med et vagt ønske om »god Herkomst«. For den norske skoles vedkommende taltes der om »Officers eller andre skikkelige Folkes Børn«. Disse krav var ikke strenge, selv om de i særlige tilfælde kunne udelukke selv en officerssøn.⁹⁹ Formodentlig i sammenhæng med den stigende søgning blev man efterhånden mere kritisk. Officerssønner fik eneret til de egentlige, lønnede pladser i Danmark. Til gengæld blev der åbnet for betalende ikke-officerssønner.¹ Betalingen for ikke-officerssønner (og nogle officerssønner) i århundredets sidste halvdel må have medført en reel stramning. Det var dog stadig en mild begrænsning sammenlignet med udlandet; og det var – typisk for det danske monarki – et skel efter klasse, ikke efter stand.

Den samme afvigelse sås i forbindelse med pagetjenesten. Kongelige pager blev fra gammel tid betragtet som potentielle officerer. I den sidste del af det 18. århundrede gik man nogle steder den anden vej og anvendte ældre kadetter som pager samtidig med at de fik videregående militær uddannelse. Preussens Frederik II oprettede en sådan institution, kaldet *Académie des Nobles*, i 1775, og i Sverige udtog man også adelige kadetter »som förtjäna uppmuntran«. Til den danske Pageklasse (1772) skulle man imidlertid kun tage efter skoleresultater.²

Det er måske tvivlsomt om skoleuddannelsen i sig selv gav mere krigsduelige officerer end den praksisnære skoling i regimenterne. På enkelte punkter var det dog tilfældet. Kadetterne havde forkundskaberne til at udføre feltbefæstninger, stabsarbejde og lignende, og de var m.h.t. viden egnede til de højere rangklasser, hvor skriftligt arbejde var uomgængeligt. Tidligere kadetter var da også overrepræsenteret her. Endelig gav den boglige orientering naturligvis bedre kontakt til den militære udvikling i udlandet.

Der er dog ingen tvivl om, at det væsentligste ved skoleuddannelsen var bivirkningerne. Den langvarige kadetuddannelse, hvor flest muligt var i internat, var en langt kraftigere socialiseringsproces end tjeneste ved et regiment, som enten var spredt i landdistrikterne eller indkvarteret i en købstad. Skoleuddannelsens udbredelse fremmede altså den mentale

⁹⁸ Rosenløv s. 24–26.

⁹⁹ Rosenstand Goiske 6.6.1772.

¹ Officersskoler s. 9; Sinding-Larsen s. 4.

² Jany 3 s. 40; Ekstrand s. 33; Rosenløv s. 36.

professionalisering. Uddannelsens boglige karakter fremmede kontakterne med andre bogligt uddannede grupper og styrkede boglige evner og teoretisk viden som kriterium for officerskvalitet, også på senere trin i karrieren.

Officerstilgangen via regimenterne og karrieren efter den første udnævnelse var styret af to instanser; regimentschefen og kongen. Under entreprenørsystemet i det 17. århundrede ejede regimentscheferne de hvervede tropper, og udnævnte følgelig alle officerer (evt. med en kongelig veto). I Danmark-Norge blev denne udnævnelsesret forvandlet til en indstillingsret sidst i det 17. århundrede. Herved fik de hvervede samme forhold som de nationale tropper, der jo fra begyndelsen var kongens ejendom.³ Central udnævnelse efter indstilling blev den normale fremgangsmåde i de tyske stater omtrent på samme tid.⁴ Centraliseringen var dog ikke så stærk overalt i Europa. I f.eks. Østrig, England, og delvis Frankrig, bevarede man i det 18. århundrede hvad østrigerne kaldte en »Obrist-Inhaber«, en stormand, som ikke kommanderede regimentet, men som bl.a. havde forskellige former for kontrol med udnævnelserne. I Østrig havde han fuld udnævnelsesret til 1765, delvis derefter.⁵

Formel kongelig udnævnelse betød ikke nødvendigvis virkelig central kontrol. For det første krævede det autoritet at tilsidesætte indstillingerne. I stater, hvor den centrale ledelsesfunktion ved udnævnelser var lagt i hænderne på en krigsminister (f.eks. Frankrig) eller et *Hofkriegsrat* (Østrig, Bayern) var autoriteten mindre end der, hvor kongerne personligt administrerede personsagerne, som de gjorde i Preussen og Danmark-Norge.⁶

De bevarede arkiver fra sagsbehandlingen hos kongen viser, at de danske regenters kontrol var alt andet end formel. Det var snarere undtagelsen end reglen, at en indstilling uden videre blev taget til følge i sin helhed. Den centrale hæradministrations eventuelle alternative forslag blev heller ikke fulgt automatisk.⁷

For det andet krævedes der, hvis den centrale kontrol skulle være reel, at man centralt havde tilstrækkelig viden om personerne. I Danmark-

³ Enkelte tilfælde af udnævnelsesret under forbehold af kgl. godkendelse kendes dog fra nyoprettelser under den store nord. krig (Bidrag til den store nordiske Krigs Historie 1 s. 109).

⁴ Redlich 2 s. 107n-108n.

⁵ C. Duffy s. 32f; Jähns 2 s. 2336-7; Rogers s. 45. I franske regimenter uden denne ordning havde den kommanderende oberst stor indflydelse.

⁶ Tuetey s. 68; Jähns 2 s. 2336-7; C. Duffy s. 33; Staudinger 2 s. 656; Jany 1 s. 540-1, 733.

⁷ Rigsarkivet, Refererede Sager.

Norge fandtes der en velordnet registrering. Siden 1689 dannede den grundlag for den årlige *Kongens Håndbog* med oplysninger om alle officerer og militære enheder.⁸ Fra 1730 (men ikke altid regelmæssigt) blev der indkrævet konduitelister, kortfattede årlige adfærdsrapporter. De blev også indført i flere tyske stater omtrent på samme tid (Preussen 1727, Sachsen senest 1733).⁹ Man kan se, at den centrale hæradministration rutinemæssigt benyttede listerne og arkivets øvrige oplysninger i ansættelsessager. Det påvirkede naturligvis afgørelserne. De kongelige afgørelser var dog nok så meget præget af personligt kendskab. Dette kendskab stammede blandt andet fra kongernes reelle og ceremonielle aktiviteter som øverstkommanderende. Omfanget varierede naturligvis med personen, men var aldrig ubetydeligt. Kongernes rejsevirkksomhed havde de militære afdelinger som vigtige mål. Selv da Christian VI, den mindst martialske af dem, rejste til Norge, blev han trukket rundt til hvert regiment. Hans bevægelser blev, som hans faders, planlagt i detaljer i Krigskancelliet, hvor man opstillede parallelle oversigter over *Reise Route* og *Munster Route*.¹⁰ Det skyldtes muligvis dette personkendskab, at konduitelisterne først sent blev et regelmæssigt brugt redskab.

Desuden var der ansøgningerne. Efter den oprindelige praksis havde officererne fri adgang til skriftlige og mundtlige personlige henvendelser. Retten blev udnyttet så kraftigt at man blandt andet måtte frabede sig ansøgninger, som ikke drejede sig om en konkret ledig stilling.¹¹ Selv efter dette og andre forsøg på regulering var der dog tale om en bevidst tilstræbt, udstrakt personlig kontakt mellem kongen og hans officerer. Forholdets symbiotiske karakter illustreres af forordningens bestemmelse om, at direkte henvendelse (uden om de mellemliggende chefer, som normalt skulle kommentere indsendte skrivelser) kunne ske når anliggendet var en ledig stilling, embedsmisbrug fra en af disse chefers side, eller anslag mod majestætens *absolutum Dominium, Arve-Rettighed eller Interesse*.¹²

Den frie adgang havde (igen) en parallel i Preussen, hvor den blev indført af Frederik Wilhelm I,¹³ men stod i kontrast til forholdene i de stater, hvor de militære embedsmænd ikke i samme grad havde rang på embedets vegne. Det gjaldt bl.a. Frankrig, hvor adgang til hoffet som bekendt var afhængig af fødsels fornemhed, Østrig, hvor der til 1751 var stærke begrænsninger af ceremoniel art, og England, hvor det blev

⁸ RA, Krigskancelliet (fejlplacering for Kabinetsarkivet).

⁹ Rosenstand Goiske 26.12.1730; Jähns 2 s. 1636; Schuster & Franke 1 s. 203–4.

¹⁰ Rist s. 12–18; RA, Krigskancelliet Diverse II nr. 32.

¹¹ Hedegaard 20.2.1717; Rosenstand Goiske 23.2.1737.

¹² Hedegaard loc. cit.

¹³ Jany 1 s. 729.

betragtet som ekstremt at henvende sig til monarken i karriereanliggender.¹⁴

Kongens og den centrale hærledelses personkendskab udstrakte sig kun undtagelsesvist nedenfor officerskorpset. Derfor var regimentschefens frihed størst ved den første officersudnævnelse. For at begrænse denne frihed blev der i stigende grad specificeret krav til aspiranternes alder, kunnen, tjenestetid og fysiske udrustning. Cheferne blev tidligt gjort ansvarlige for de foreslåedes kvalitet, og sidst i århundredet blev der indført konduitelister for aspiranter. Det blev endda krævet at de skulle indstilles efter anciennitet, hvis der ikke var væsentlig grund til andet.¹⁵

Den virkeligt betydningsfulde beskæring lå imidlertid i skolesystemets vækst, som tog kontrollen med tilgangen bort fra regimenterne. Som nævnt passerede over $\frac{1}{3}$ af de ny officerer gennem skolerne sidst i århundredet; og i 1799 absorberede skolesystemet faktisk regimentsuddannelsen. Fra da af blev Kadetkorpsets afgangseksamen krævet af alle nye officerer, og der blev oprettet to nye skoler, hvor regimenternes aspiranter kunne blive forberedt.¹⁶ Under krigen i det 19. århundrede forekom der lempelser af eksamenskravet, og man åbnede adgang for eksamen uden forberedelse i de specielle skoler. Princippet blev dog fastholdt: Det var eksamen der gjorde aspiranten til officer, om ikke andet til en løjtnant à la suite som senere blev indplaceret, mens regimenternes aspiranter ikke kunne få fast ansættelse og anciennitet før eksamen var bestået.¹⁷

Dette eksamenskrav til alle officerer (ikke kun artillerister og ingeniører) var vist nok det første i Europa.¹⁸ Det franske Natinalkonvent havde krævet $\frac{3}{4}$ af udnævnelserne gjort afhængige af eksamen i 1790, men dette havde ikke kunnet realiseres på grund af krigen.¹⁹ Først den preussiske ordning af 1808 stillede kravet, og så fik de socialt »ønskede« endda

¹⁴ Thomas M. Barker, *Army, Aristocracy, Monarchy: Essays in War, Society and Government in Austria 1618–1780* (Boulder Co. 1982) s. 143; Western s. 334, 336.

¹⁵ Hedegaard 20.2.1717; Rosenstand Goiske 22.4.1735; 14.11.1740; 24.3.1764; 31.8.1765; 27–31.8.1771; 11.6.1777; 12.1.1790; 13.2.1790; Anhang zu denen allergnädigst emanirten drey Theilen des Reglements für Unsere Geworbene und National-Infanterie (Kbh. 1754) s. 167–8.

¹⁶ Rosenstand Goiske 29.10.1799.

¹⁷ Officersdata.

¹⁸ I Sverige eksisterede en gammel praktisk prøve (høring i reglementet ved Regimentets major og den s.k. »gradpasseringen«). (Beskrevet f.eks. i *Neuestes Königlich-schwedisches Regiment für das Fussvolk. Aus dem Schwedischen übers.* (Göttingen 1782) s. 6–7). Den var dog så lille og uformel, at den ikke kan have haft væsentlig indflydelse på udvalg og socialisering.

¹⁹ S.F. Scott, 'The French Revolution and the Professionalization of the French Officer Corps', i *On Military Ideology* ed. by Morris Janowitz and Jacques van Doorn (Rotterdam 1971) s. 23.

hyppigt dispensation.²⁰ Andetsteds indførte man først obligatorisk eksamen langt op i det 19. århundrede (Bayern 1823, Hannover 1825, Sverige 1836, Østrig 1867, England og Frankrig langt senere).²¹

Den omfattende centrale styring af officerernes karriere må have fremmet respekten for de kriterier for udnævnelse og advancement som blev opstillet centralt. Den første regulering af denne art var indeholdt i krigsartiklerne af 1683: for at blive fændrik (laveste officersgrad) krævedes 3 års virkelig tjeneste som menig eller underofficer, mens rang som løjtnant og kaptajn krævede (vist yderligere) 4 og 5 år.²² Disse regler var ikke betydningsfulde i det 18. århundrede, hvor stort set alle tilbragte meget længere tid på hvert trin. Deres virkelige betydning var, at de gjorde anciennitet til et advancementskriterium (men ikke anciennitetsfølgen, som det skete i Frankrig i 1675).²³ Der er dog næppe tvivl om, at regimentscheferne tidligt tog hensyn til anciennitetsfølgen i deres enhed. I løbet af det 18. århundrede blev de i nogen grad bundet til at gøre det. Reglementerne fastholdt dog evner og kunnen som det overordnede hensyn, og brud på anciennitetsfølgen var legitime, for nogle poster obligatoriske, når der kunne henvises til denne faktor.²⁴ Regimentsancienniteten var altså hovedprincippet for advancement, sådan som det også var tilfældet i det øvrige Europa. Den centrale ledelse, og især kongen selv, følte sig imidlertid ikke særlig bundet til dette princip. For det første tog man rutinemæssigt ancienniteten i våbnet i betragtning. For det andet anvendte man hyppigt helt andre egnethedskriterier, og det skete hyppigere, jo højere posten var. Både i regler og praksis holdt man altså fast ved en ambivalent holdning til ancienniteten. Den blev aldrig en så ubrydelig lov som den var for dele af karrieren i flere andre stater.²⁵

Når regimentscheferne brød anciennitetsfølgen var grunden hyppigt legemlig svaghed, lejlighedsvis uordentlig livsførelse eller manglende intellektuelle evner. De to sidste punkter så man også på ved den centrale sagsbehandling, hvor kongen fik forelagt udtog af konduitelisterne samt eventuelle ansøgninger, og blev gjort opmærksom på kvalificerende forhold tidligere i karrieren (f.eks. om vedkommende var tidligere kadet, havde fulgt kampagne i udlandet etc.).²⁶ Den officielle bestemmelse, at

²⁰ Demeter s. 76–88.

²¹ Demeter s. 97, Ekstrand s. 55; Poten 1 s. 10, 11, 16.

²² *Articuls-Brief* par. 158.

²³ Corvisier, *Armées* s. 114.

²⁴ Rosentand Goiske 14.11.1740, 21.7.1741; *Des Reglements* 3 s. 72.

²⁵ RA, stikprøve af *Refererede Sager*; Rogers s. 56.

²⁶ RA, stikprøve af *Refererede Sager*.

indstillinger i hovedsagen skulle følge regimentsancienniteten til (men ikke med) majors rang, hvor sortering efter kvalifikationer skulle finde sted,²⁷ svarede altså nogenlunde til praksis.

Det var imidlertid ikke helt sjældent at andre faktorer end anciennitet og evner spillede ind. En af dem var penge. Den officielle danske holdning til salg af officersposter var ganske vist fjendtlig efter tidens standard. Man kendte ikke til officielt salg, som det fandtes i Frankrig, Bayern, og i en periode i Sverige, eller til køb og salg som den normale advancementsform, som man havde det i England og i Sverige det meste af århundredet, udbredt i Østrig m.m.²⁸ I Danmark-Norge var salg principielt forbudt, men kunne tillades af kongen personligt. Man kendte kun til salg ved afgang, ikke, som i de lande hvor salg var principielt tilladt, i forbindelse med køb af en højere charge. Det blev lejlighedsvis stipuleret, hvad der krævedes for at opnå tilladelse, og det var meget.²⁹ Et andragende om salgstilladelse skulle vurderes både ud fra køberens kvalifikationer til posten og sælgerens til en sådan nåde. Det afgørende var dog dispensationspraksis, som kan følges i papirerne fra sagsbehandlingen hos kongen. Den må karakteriseres som restriktiv, men ikke så restriktiv som forordningerne. Foruden de officielle kvalifikationskrav blev der også skelet til mulighederne for at spare en pension og eventuelt en løn til en overtallig lavere officer. Endelig tog man hensyn til, om ordningen indebar spring i anciennitetsrækken, eller blot accelererede en regelmæssig opstigning.

Praksis varierede ganske betydeligt. Først i århundredet kendes ingen salg. I 1720'erne når man op på, at der blev betalt i forbindelse med ca. hvert syvende advancement, men allerede i 1740'erne er hyppigheden faldet til godt hvert tyvende. Samtidig blev afslag hyppigere. I 1720'erne fik hver ottende, i 40'erne hver anden ansøgning et nej. Min stikprøve viser så få salg i 1760'erne og 1770'erne, et par stykker ialt, at statistik er meningsløs. De synes kun at forekomme i nogle særtilfælde, hvor salg var statens eneste mulighed for at få dækket et tilgodehavende. I 1790'erne er salgene med sikkerhed ophørt. Det var sjældent, at der blev betalt i forbindelse med den første udnævnelse, men ellers var hyppigheden nogenlunde lige stor ved alle advancementer inden for regimenterne.³⁰

²⁷ Johansen s. 173-4.

²⁸ Corvisier, *Hierarchie* s. 79; Jähns 2 s. 1598; Ekstrand s. 16-18; Rogers s. 53-56; Barker s. 59.

²⁹ Rosenstand Goiske 14.11.1740, 7.9.1765. En tilsvarende holdning synes man at have haft i Preussen. (Jany 1 s. 583-4; Büsch s. 117-8). Praksis der er imidlertid ikke undersøgt.

³⁰ RA, Refererede Sager. Statistik på grundlag af sagerne 1728 og 1746 samt Officersdata. Procenten er totale antal betalinger, d.v.s. at hvis f.eks. 4 avancerer som følge af en betalt afgang er der regnet med 1 betaling, hvis 1 af dem har betalt, 2 hvis 1 har bidraget osv. RA,

Det sidste kriterium, som påvirkede udnævnelserne, var afstamning. Dette kriterium kan deles i to, som jeg vil kalde det aristokratiske og det nepotistiske princip. Det første indebar sortering efter fødsel, det andet favorisering på grund af personlig tilknytning til de besluttende.

Det aristokratiske princip var uhyre vigtigt i de fleste hære, ikke alene i praksis, men ofte tillige formelt. I Preussen skelnede man skarpt mellem adel og uadel. Af adelige krævedes f.eks. 3 års aspiranttjeneste, mens uadelige underofficerer kun kunne blive officerer undtagelsesvist, og da efter mindst 12 år tjeneste. Når man i trængte situationer havde måttet tage officerer af borgerlig oprindelse blev de snarest udrenset igen. Deres sønner, og uadelige civilembdsmænds sønner, havde ikke adgang til officerskorpset på lige fod med adelen.³¹ Forholdene var ganske tilsvarende i Frankrig før revolutionen, især de sidste tyve år før, da det franske styre skærpede kursen på dette punkt. I Frankrig graduerede man tillige efter adelens fornemhed: jo bedre slægt, jo hurtigere karriere, og jo højere poster kunne man nå.³² I England overlod man den sociale sortering til regimentscheferne og til kravet om høj betaling for alle poster. Den engelske variant af det aristokratiske princip sorterede altså mindre efter arvet rang end efter arvet formue, i overensstemmelse med de sociale forhold i landet.³³

Det aristokratiske princip var svagere i de stater, hvor diskrimineringen mod uadelige helt overvejende var de facto, og der kun fandtes formelle skel på enkelte punkter (typisk i forbindelse med kadetinstitutionerne). Sådan var forholdene f.eks. i Sachsen, Østrig, Bayern og Sverige. Her var der mange flere uadelige officerer, og de havde bedre karrieremuligheder. Karriere indebar ofte adling.³⁴

I Danmark-Norge fandtes der officielle forbud mod at se på fødsel, og specielt på adel, i forbindelse med advancement og andre tjenstlige forhold. Obersten skulle foreslå efter »Personelle Meriten, Geschichlichkeit«, og ikke »Eigennutz, Recommendation, Verwandschaft oder Naisance«.³⁵ Ved udnævnelsen af nye officerer var der dog også ordre til at

Forsvarets Arkiver, Landkadetkorpset 1713–1862, Ø32: Cassa-Bog for den Danske Krigshospital- og Land-Cadet-Casse, 1791–99. Dette regnskab registrerer salgene (på dette tidspunkt kun af kvartermesterposter), da der skulle betales 4% af summen til kadetkassen efter reglerne af 1765. Kassebogen før 1791 er eftersøgt forgæves.

³¹ Jany 1 s. 718–25, 2 s. 219–22, 3 s. 35–37.

³² Corvisier, *Hiérarchie* s. 80–90.

³³ Rogers s. 53.

³⁴ C. Duffy s. 24–5, 29; Demeter s. 32–5; Jähns 2 s. 2476; Ekstrand s. 22–25; Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865* (Lund 1949) s. 71; Schuster & Franke s. 120–1.

³⁵ *Des Reglements* 3 s. 72.

tage unge af *god Herkomst*.³⁶ Reglerne var altså ikke fri for modsigelser. Meningen synes at være, at man ikke ønskede en sortering efter aristokratiske kriterier i egentlig forstand, men en minimumsgrænse efter *klassekriterier*; man ønskede ikke fornemhed, men dannelse og respektabilitet. Aspiranterne skulle være »af skikkelige Folk, have god Opdragelse og Lyst til Tjenesten«, som det officielt blev udtrykt.³⁷ Bundgrænsen for det normale og passende var sønner af forvaltere, håndværksmestre og lignende. Det vakte forargelse hos udenlandsk fødte høje officerer, som var vant til strengere normer, og chefer med denne indstilling kunne udnytte deres magt til en egentlig begunstigelse af det aristokratiske element.³⁸ Men som helhed havde dette ikke større betydning. En analyse af officerskarrierer, hvor den klasse-mæssige baggrund holdes konstant (f.eks. ved kun at se på sønner af officerer i bestemte rangklasser) viser, at adelig stand i sig selv blev betydningsløs for karrieren i anden fjerdedel af det 18. århundrede. Klasseskel spillede en rolle, og derfor var adelsmændenes gennemsnitlige karriereforløb stadig gunstigere end normalt. Der var jo af historiske grunde mange adelsmænd blandt de rige og mægtige. Klassefaktoren påvirkede altså hele karrieren, ikke blot (som det officielt var tilladt) dens begyndelse. Virkningen var dog ikke kraftigere end at man regelmæssigt kunne finde generaler af borgerlig oprindelse, og sjældnere (norsk) bondefødte; og den store flertalsgruppe, som var sønner af ikke særligt fremtrædende standspersoner, altså officerer og civilembeskmænd uden for de højeste rangklasser, præster, læger, mindre proprietærer, større byerhvervsdrivende m.m., synes at have haft ensartede vilkår.³⁹

Nepotistisk favorisering kunne udøves af de to personer, som kontrollerede karriereforløbet: regimentschefen og kongen. Regimentschefen stod som nævnt friest ved den første udnævnelse. Kun meget alvorlig uegnethed kunne forhindre at han gjorde egne, slægtnings og venners (kollegers) sønner til officerer. Den øgede kontrol kunne sikre rimelig kompetence hos de indstillede, men ikke lige behandling af alle. Ved senere advancementer var centralledelsen bedre informeret. Konkrete afgørelser tyder på, at man var på vagt over for misbrug fra regimentschefernes side. Begunstigelser kunne blive tilladt, men var ingen selvfølge.⁴⁰ Når det skete blev det betragtet som en kongelig nåde mod faderen, altså et produkt af *kongens* anvendelse af fødselskriteriets nepotistiske variant.

Den kongelige nåde var drivkraften bag de virkelige lynkarrierer. I

³⁶ Johansen s. 160; jvf. også Officersskoler s. 9.

³⁷ Rist s. 77.

³⁸ Officersdata; Kiærland. s. 947-8.

⁴⁰ Officersdata; RA, Krigskanc. Ref. Sager, eksempler 9.7.1728, 2.5.1746.

ekstreme tilfælde direkte udnævnelse til en høj post, eller officerspatent i vuggen, indtræden i tjenesten med måske kaptajns rang, og derefter hastig opstigen til de højeste charger. Det var naturligvis kun uhyre få som blev udmærket på denne måde.⁴¹ Men disse favoriserede beklædte en væsentlig del af de allerhøjeste poster. Det var først og fremmest kongens slægt, som således blev bragt til tops: ægte og uægte sønner, og disses sønner igen, samt slægtninge blandt de tyske småfyrster. Langt de fleste af de tyske fyrster, som optrådte på kommandoposter i århundredets løb, var regentens eller dronningens fætre, onkler, svigersønner, brødre osv.⁴² Desuden blev sønner af kongens betroede, højeste embedsmænd gerne begunstiget, om end naturligvis med mindre kraft.⁴³

Det er vanskeligt at sige, om nepotismeprincippet virkede stærkere eller svagere end det var gængs i Europa. Den forholdsvis stærke centrale kontrol gør det sandsynligt, at regimentschefens påvirkning var mindre, men kongens større end normalt. Det må betyde, at princippet spillede en forholdsvis ringe rolle for de fleste officerer, men en betydelig for de få som kunne aspirere til de højere poster.

Både kongens og regimentschefernes brug af princippet blev efterhånden begrænset. Forskellen mellem regimentschefssønners og andre officerssønners karrierer svandt ind. Helt til århundredets slutning var det dog ikke umuligt for en højt placeret officer at få sine sønner officersudnævnt i en urealistisk ung alder (10–15 år). De mindreårige, ikke tjenstdygtige officerer blev faktisk mere talrige efter 1750, og flere af dem var små børn; men det var på bekostning af gruppen af dem, som direkte blev udnævnt til højere tjeneste. Når Carl af Hessen eller A. G. Moltke fik sønner udnævnt som børn var det faktisk en overfladisk tilpasning til de normale karriereprincipper: man kunne lade disses anciennitet, erhvervet i barnekammeret, skaffe dem den højere rang, som man ønskede de skulle starte med, i stedet for som før at tildele dem denne rang straks.

Den franske forsker André Corvisier har opregnet fire karrierestyrende faktorer, som virkede overalt: herkomst, penge, evner og anciennitet.⁴⁴ Det er naturligvis kun de to sidste, som søger at måle virkelige kvalifikationer, og dermed er i overensstemmelse med professionelle normer. I det 18. århundrede kunne ancienniteten iøvrigt som vist være

⁴¹ Officersdata.

⁴² Således beslægtet var f.eks. Carl af Hessen-Philippsthal, Carl Frederik, Christian og Frederik Wilhelm af Hessen-Kassel, Ernst af Sachsen-Hildburghausen, Fr. Ernst og Fr. Christian af Brandenburg-Kulmbach, Fr. Carl Ferdinand af Braunschweig-Lüneburg-Bevern (Dansk Biografisk Leksikon; Hirsch).

⁴³ Officersdata.

⁴⁴ Corvisier, *Hierarchie* s. 78.

et tvetydigt kriterium. Den målte ikke altid virkelig erfaring, hvis børn med gode forbindelser kunne skaffe sig tjenestetid pro forma. Det kunne gøre ancienniteten til et skalkeskjul for aristokratiske interesser.

I den dansk-norske hær kunne man møde alle faktorerne, som gennemgangen ovenfor har vist. De oplysninger, som jeg har kunnet samle, tyder imidlertid på, at kvalifikationerne betød uhyre meget efter tidens standard. For det første blev de bevidst prioriteret mere end de fleste andre steder, gennem skoling, eksamens- og advancementsregler med mere. Den usædvanligt stærke centrale kontrol betød, at velmenende regler kunne realiseres i højere grad end normalt. Kun Preussen, og i nogen grad Sachsen og Sverige, kunne kappes på dette område. For det andet blev de rivaliserende faktorer holdt nede i forholdsvis høj grad. Adel var et mere grundlæggende krav end evner i Preussen og Sachsen, ligesom penge var det i frihedstidens Sverige. Afstanden til de decideret militært konservative stater, som England, Frankrig og Østrig, var betydelig.

Det gjaldt altså i henseende til karrierestyringen som for differentierings- og disciplineringsprocesserne: Danmark-Norge var med i første række under professionaliseringen af officersrollen i denne periode. Det var især markant sidst i århundredet, men reformerne i dette tidsrum var, også på dette punkt, videreudvikling i den retning, som man allerede længe havde bevæget sig i.

Bag udviklingen lå nok militære behov: Den utryghed, som førte til oprustning, måtte også føre til, at man i højere grad end større magter satte kræfterne ind på at få et disciplineret, professionelt officerskorps. Professionaliseringen havde dog også en politisk baggrund: Enevældens modsætning til adelen i de første år, og det da fastlagte princip, at embedsapparatet var hævet over stænderne, svækkede den faktor, som ellers rivaliserede stærkest med de mere professionelle kriterier. Det overalt synlige ønske om maksimal direkte kongelig kontrol forligedes heller ikke godt med embedskøb og medfødte fordringer på høje poster. Dette hensyn krævede tillige, at de højere embedsmænds afgørelser blev bundet, så kongen alene var en virkelig god kilde til beskyttelse og fremgang. Det kunne kun ske ved at tvinge embedsmændene til at følge saglige regler. Kongerne kontrollerede dem, men ønskede naturligvis ikke selv at blive bundet. Det blev de i nogen grad alligevel, i det mindste så facaden måtte tilpasses. Det viser udviklingen omkring børneofficererne. Virkelig, fuldstændig gennemførelse af professionelle kriterier kunne imidlertid ikke komme på tale: På grund af ønsket om sikkerhed og kontrol, kunne kongen dårligt undvære retten til principielt vilkårlig

personlig indgriben, og måtte vælge de øverste ledere efter formodet tilknytning til egen person.

Officersmentalitet og militærhistorie

Den officielle politik burde præge mentaliteten i officerskorpset. Midlerne var tilstede, nemlig skolesystemet og den indirekte virkning af kravene ovenfra. Viljen til at påvirke tænkemåden havde man også. Fra 1740'erne hviler der en pædagogisk ånd over reglementernes vejledning af officererne. Den mærkes både i udtryk og indhold, indholdsmæssigt f.eks. i forskrifterne for rekrutundervisningen, og for de højere officerers forhold til de lavere.⁴⁵ Målet var professionalisering. Officeren skulle »auf sein Metier sich mit äusserster Sorgfalt beständig appliciren, und sich darinnen immer vollkommener zu machen, unaufhörlich bemühet sy en« (1747),⁴⁶ hvorfor »Exerceer-Pladsen og Parole-Stuen burde over alt betragtes som en Skole, og begge Stæder være til Officeerens Undervisning – Om endog den største Deel ikke lærer deraf [de højere officerers undervisning] at bedømme og combinere alle Øvelser: saa vil dog visseligen altid være nogle der eftertænker Sagen nøiere – af disse vil der blive habile Officeerer med Tiden, som naar de først have faaet den fornødne Indsigt i deres Metier, deraf vorde foranlediget at læse gode Bøger for at udbrede deres Kundskaber« (1787).⁴⁷

Man ser den samme tendens i udvælgelsen af de fremmede, som ved forskellige lejligheder blev indkaldt og givet væsentlige poster uden at høre til kongens slægt. Det gælder udpræget den mest fremstående af dem, feltmarskal og »krigsminister« Saint Germain. Han var også i fransk sammenhæng en udpræget outsider, kritisk indtil det kværuletske, og en hårdhændet reformator.⁴⁸ Adskillige andre, f.eks. generalerne F. E. Amthor, C. Huth, Arnstedt, prinsen af Bevern, H. V. Schmettau, C. A. von der Goltz, som alle blev indkaldt til betroede stillinger, markerede sig på forskellig måde som tilhængere af de ny former. Flere af dem gjorde det bevisligt før deres indkaldelse, og man må formode, at de øvriges holdning ikke har været ukendt.⁴⁹

Der er stærke vidnesbyrd om at hensigten bar frugt, og at den dansk-

⁴⁵ Des Reglements 1 s. 3 ff; 2, »Verschiedene ex Praxi gesammelte Anmerkungen etc. (2. halvbinds titel); 3, bog I, afsnit II.

⁴⁶ Des Reglements 3 s. 76.

⁴⁷ Exerceer-Reglement 1787 s. 114, 111.

⁴⁸ Danstrup s. 22; Jähns 2 s. 2339; Corvisier, Armées s. 117.

⁴⁹ Rockstroh 3 s. 150–6; Johansen s. 174; Jähns 2 s. 2262–6; Jany 2 s. 232; Hirsch s.v. H. V. Schmettau; Danstrup s. 20–1; Militærisk Bibliothek (udg. af H. V. Schmettau).

norske hær følgelig rummede et usædvanlig stort kontingent af officerer, som var stærkt præget af professionalismens idealer. Sidst i århundredet udtaler forskellige iagttagere sig i denne retning.⁵⁰ Sådanne udsagn er vel kun af begrænset værdi, men der er også mere håndfaste indicier. Vigtigst er den fyldige militære publicistik, som (efter enkelte tilløb) brød frem i 1770'erne.⁵¹ Den gør indtryk ved sin mængde og tidlige fremkomst. Mængden er selvfølgelig ikke imponerende efter en senere målestok, men nok efter samtidens.⁵² Litteraturen indbefatter blandt andet det vist nok næstældste militære fagtidsskrift i Europa (*Militærisk Bibliothek*, 1765–66).⁵³ Det holdt sig ikke længe, men man fik et stabilt tidsskrift før det skete i Frankrig (*Det danske Krigsbibliothek* med efterfølgere, 1794 ff.), og på et tidspunkt, hvor der kun var marked for ét blad af denne art i Nordtyskland.⁵⁴ *Det danske Krigsbibliothek* havde i sit første år 973 abonnenter. Et af de mest ansete tyske blade (Scharnhorsts *Militärbibliothek*) startede med 670.⁵⁵ Strømmen af danske udgivelser blev endda mindsket meget af, at næsten alle danske officerer læste tysk, og var tilbøjelige til at udgive i tyske tidsskrifter, langt ind i det 19. århundrede.⁵⁶

Det er påfaldende, at de to mest autoritative taktiske lærebøger sidst i århundredet, Salderns og Venturinis, begge først blev udgivet i det danske monarki, selv om forfatterne var i andre staters tjeneste.⁵⁷ Venturinis værk på 5 massive bind (Schleswig 1798–1801) havde et ret stort antal danske officerer som abonnenter, langt flere end abonnenterne uden for det danske monarki.

Udgiveren af Salderns værk, lærer ved Kadetkorpset professor Krebs, vidnede også ved sin titel om det »lærde« træk i det danske officerskorps. Han var nemlig officer, og blot titulær professor (ligesom flere andre lærere ved officersskolerne).⁵⁸ Det er svært at forestille sig at f.eks. en samtidig preussisk officer ville føle sig forfremmet ved en professortitel,

⁵⁰ Johansen s. 176; *Neues Militairisches Journal* 3 (Hannover 1790) s. 186.

⁵¹ De militære udgivelser, som er registreret i *Bibliotheca Danica* (bind 2 samt tillæg A-C) er pr. år (målt i bind): 1701–50: 0.5; 1751–60: 0.4; 1761–70: 1.0; 1771–80: 2.1; 1781–90: 2.5; 1791–1800: 3.3; 1801–30: 5.2.

⁵² Jähns 2 s. 1781–2266, 2530–2710.

⁵³ Ældst er *Deutsche Krigsbibliothek*, som udkom uregelmæssigt i Breslau 1755–72. (Jähns 2 s. 1813).

⁵⁴ Jähns 2 s. 1818–23; Babeau 2 s. 331–4.

⁵⁵ *Danske Krigsbibliothek* 1 (1794) abonnentlister; Shanahan s. 62.

⁵⁶ *Danske Krigsbibliothek* 3 s. 73; *Magasin for militair Videnskabelighed* 1 (1818) s. xix–xx.

⁵⁷ Jähns 2 s. 2146–7, 2529–31; *Taktische Grundsätze und Anweisungen zu militairische Evolutionen. Von der Hand eines berühmten Generals* (Kbh. 1786); Rogers s. 70.

⁵⁸ Hirsch s.v. Krebs, Rawert, Döderlein.

selv om Frederik Wilhelm I, den legendariske foragter af »die Black-scheisser«, ikke længere regerede.

Den trykte litteratur hører hjemme i århundredets sidste fjerdedel. Der findes imidlertid ikke helt lidt utrykt materiale af lignende art fra det foregående tidsrum. Noget er betænkninger og planer, altså en del af de mere centralt placeredes embedsførelse. Men der var f.eks. også en del officerer som førte krigsdagbøger, så de selv og andre kunne lære af begivenhederne. De kendes helt tilbage til Store Nordiske Krig, mens denne praksis f.eks. i Preussen først bredte sig under Syvårskrigen. Desuden er der en memoirelitteratur, som delvis senere er trykt.⁵⁹

Der er altså mange tegn på, at udpræget professionelt tænkende officerer, og især teoretisk og bogligt orienterede officerer, var talrige efter samtidens målestok.

Ovenfor blev faglitteraturens mængde brugt som målestok, idet teoretisk dannelse af officererne jo var en af »professionaliseringsbevægelsens« hovedfordringer. Men når det især var repræsentanter for denne bevægelse, som førte pennen, må bevægelsens fordringer præge indholdet. En undersøgelse af dele af materialet bekræfter dette.

Disse officerers faglige skriverier udmærker sig ved en kraftig hævde af den militære professions interesser over for andre interesser i samfundet og ved engagement i professionalismens idealer. Desuden finder man overalt henvisninger til fædrelandskærligheden, både som mål og middel.

Interessehævdelsen er i mange tilfælde nøglen til forståelse af valget af mål og argumenter. En professionelt mere tilfredsstillende hær var i mange tilfælde tillige mere gavnlig for officerernes private interesser, og disse kunne bestemme, hvilke modstridende faglige hensyn der blev argumenteret for. Det var dog heller ikke uhørt, at officerer af faglige grunde indtog standpunkter, som ikke tjente standens snævrere interesser.

Interessehævdelse måtte antage særlige former under enevælden. Det gjaldt i særlig grad officererne, som ikke alene var kongelige embedsmænd, men også specielt forpligtet og overvåget som systemets garanter. Den danske officers ed var dobbelt, og lagde større vægt på forsvaret for kongehuset, arveretten og enevælden end på de militære pligter. Officererne fik gentagne gange udtrykkeligt forbud mod politiske meningsytringer og usømmelig tale om kongelige indretninger.⁶⁰ Denne situation gjorde det vanskeligt at drøfte hærens budgetter. Officererne kendte dem, for de var stort set produkter af planerne for et regiment og antallet af

⁵⁹ Militærisk Bibliothek 2 (1766) s. 663–7; Jähns 2 s. 1838–1900; Vaupell 2 s. V, 882–3.

⁶⁰ Articul-brief par. 160; Rosenstand Goiske 13.8.1774, 2.5.1815.

regimenter; men de synes aldrig direkte at have krævet deres forøgelse på tryk før det næste århundrede. Specielt var man forsigtig med at kræve højere officerslønninger, selv til de fattige subalterne.⁶¹ I en periode, hvor alle syntes enige om, at den menige soldats løn måtte forbedres, gik forslagene enten ud på omfordelinger, som holdt de militære budgetter konstante, eller de var forslag om overførsler fra bestemte grupper (gejstligheden, tjenestefolk).⁶² De var således primært indkomstforslag, som ikke indebar kritik af den gældende fordeling af statens midler.

Det var altså lettere at komme med fordringer, som berørte andre samfundsgruppers interesser, end at stille utilsørede krav til den kongelige kasse. Noget lignende mærkes også i forbindelse med det prominente værnepligtsspørgsmål. Udvidet udskrivning betød overførsel af bemyndigelser og ressourcer til det militære system fra den landbrugende befolkning, eller eventuelt fra de hidtil tjenestefri grupper. Således kunne man, på trods af den finansielle byrde, opretholde hærstyrken, måske endda øge den, og dermed officersbehovet.

Angrebene på præsters og tjenestefolks pengepung havde visse efterdønninger.⁶³ De var dog uden betydning sammenlignet med den langvarige strid om udskrivningen. Der var en del paradokser i denne debat. To grupper var truet, nemlig bondebefolkningen og jordejerne. Byrdeforøgelsen måtte i alle tilfælde ramme den første gruppe meget og den sidste noget i et forhold, som kun kunne justeres i mindre omfang. Men det var kun godsejerne, som var i stand til at fremføre deres sag politisk. Det påvirkede holdningerne i officerskredse på to måder.

For det første fandtes der en, vist temmelig betydelig, animositet mod godsejerne blandt professionelt tænkende officerer. Den kan mærkes allerede i århundredets første halvdel, men træder især frem da trykkefriheden blev større og de bondevenlige tanker vandt frem. I det første skrift, som offentligt viser denne animositet (1771), møder man, som i nogle senere, kraftige udfald mod »Proprietair-Ministrene« som gik imod en øget værnepligtsbyrde »af Vindesygge, og den Begierlighed, at kunne true og tvinge sin Med-Undersaat«.⁶⁴ Det understreger professionalis-

⁶¹ Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 248–9.

⁶² Forslag til at finde Udveje til Krigstieners bedre Besoldning (kbh. 1771); Sund Sans til Eftertanke, Danmarks Forsvarelse angaaende (Kbh. 1793); [D. Thurah], Svar til Autor af det nylig udkomne Forslag til at finde bedre Udveje til Krigstieners Besoldning (Kbh. 1771); [Abrahamson?] Tanker om Krigsstanden og dens Forbedring (Kbh. 1771) s. 3ff.

⁶³ Der blev således indført en skat på tjenestefolk som ikke gjorde soldatertjeneste (Løgstrup s. 350), og nogle militære fortsatte med at kredse om de gejstliges misundelsesværdige økonomiske vilkår. (Det danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 253.

⁶⁴ Løgstrup s. 265; Breve s. 65f (citater).

mens magt over tankerne, at disse ord blev skrevet af en søn af den mægtigste »Proprietair-Minister«.

For det andet måtte de militæres argumentation i denne sag, uanset følelserne, følge de herskende politiske konjunkturer. Således fremhævede de i 1730'erne og 40'erne udskrivningens bidrag til disciplinering af bønderne, og søgte altså alliance med godsejerne, mens de i den bondevenlige epoke sidst i århundredet kunne fremhæve en udvidet udskrivnings bidrag til selvstændiggørelse af bondebefolkningen, og eventuelt vende sig direkte mod godsejerinteressen.⁶⁵ I begge tilfælde søgte de altså at fremstille bonde- og jordejerinteresserne som adskilte.

Hvis man gik så vidt, at man ikke blot ønskede flere udskrevne indkaldt i længere tid, men tænkte sig hvervede soldater erstattet med udskrevne, var der modstridende faglige hensyn. Man kunne få færre hvervede for det samme beløb, og deres moral var ringere. Til gengæld var de dygtigere soldater. Her ser man i den ældre del af litteraturen (dvs. ind i 1770'erne), at det anses for en selvfølge, at begge hensyn skulle tilgodeses ved en blanding af hvervede og udskrevne. Den hvervede soldats byrdefulde liv og ædle opofrelse fremhæves.⁶⁶ Men sidst i århundredet sukkede man, at »den Tid kan og bør komme, da et Lands Krigsmagt bestaar af idel Indfødte, som dertil tages af Agerstyrkerstanden«. ⁶⁷ Imellem lå de ny hærordninger, som demonstrerede en ny politisk vilje til permanent at udskrive til årelang tjeneste. Hermed var de hvervede gjort teknisk overflødige, og fordømmelsen af dem tog fart. I Norge, hvor det udenlandske hvervede kontingent jo altid var uden større betydning, mærkes kritikken først.⁶⁸

Kritik af officerernes karriereforskel var på visse måder lettere. Den officielle tilslutning til professionalismens normer gjorde det muligt at plædere stærkt for disse, og mod de brud på dem som forekom, uden at den implicite kritik af kongelige dispositioner kom åbent fremt. Skytset kunne dog ikke altid rettes mod de virkelige mål. Når der blev talt for øgede teoretiske krav kritiserede man de »militære Pedanter« (hvis fostermoder er uvidenhed etc.), og kritikken af mindreåriges udnævnelse til officerer rettedes specielt mod deres »høivelbaarne Familier«. ⁶⁹ Den reelle adressat, som havde magten til at stille større fordringer og at indtillie udnævnelsen af børneofficerer, sad naturligvis højere. Det var

⁶⁵ Rockstroh 3 s. 99, 145, 337–8, 351–2; Breve s. 63–6; Sund Sans til Eftertanke s. 30; Carl E. von Sames, Tanker om Landværnets Indretning (Kbh. 1805) s. 8.

⁶⁶ Tanker om Krigsstanden s. 5; Forslag til at finde Udveie.

⁶⁷ Danske Krigsbibliothek 2 (1795) s. 392.

⁶⁸ Militærisk Bibliothek 2 (1766) s. 329.

⁶⁹ Militærisk Bibliothek 1 (1765) s. 217–8; Det danske Krigsbibliothek 5 (1798) s. 296n.

også nærliggende at sværte de lidt ældre tilstande, enten for at prise dem, der nu bestemte, eller for at anspore til at fastholde fremskridtslinjen.⁷⁰

Generelt var professionelle karrierenormer i overensstemmelse med de fleste officerers interesse, da det kun var få, som blev promoveret af andre grunde. Desuden var det til gavn for hele standens anseelse, om man kunne standse den »landsforrædderlige Tænkemåde«, at mindre evnerige sønner kunne gå soldatervejen, og fjerne den tro, at grovhed var en soldaterkvalitet.⁷¹ Derfor kan man se på uforholdsmæssigt skarpe udfald mod »lærdommens fjender«, og mod uprofessionelle kriterier for advancement. Der blev skrevet mod »Patteglutter med Portepéen [officersens værdighedstegn] paa Vuggen«,⁷² mod »det skammelige Kiøben«, hvorved den rige »springer ved sine gode Penge lige ind i hvilken Charge ham lyster«.⁷³ Man kunne beskrive det, som om salg havde været en dominerende advancementsform indtil fornylig.⁷⁴ Lignende kritik blev rettet mod de fremmede, som »trække i Dosinviis herind« fordi man gav »enhver indkommende Fremmed de anseeligste Charger«.⁷⁵

Der var kun delvis realiteter bag anklagerne. Kritikken af embedssalg var ude af enhver proportion, som det vil være fremgået. Børneofficererne fandtes (dog sjældent i vuggen), og de var blevet flere efter midten af århundredet. Man aner bag formuleringerne, at de skrivende officerer især vendte sig mod den ny gruppe, som forårsagede forøgelser, nemlig de fornemme høje hof- og civilembedsmænds sønner, som tidligere var blevet sat direkte ind på et højt trin, og nu blev udnævnt meget unge. De ønskede ikke at ramme den ældre, stadig eksisterende skik, at officerssønner med gode forbindelser kunne blive udnævnt noget før det var passende. Kritikken af de udenlandske officerer var også overdrevne. De fleste af de da knap 15% indvandrede officerer havde kun tjent kongen af Danmark, ikke sjældent fra hvervet, menig soldat. Både disse og de egentlige indkaldte (der var officerer før indkaldelsen) gjorde ikke bedre karriere end *tilsvarende* indenlandske.⁷⁶

Hovedmålet for angrebene på udlændinge må på dette tidspunkt være prinserne af Bevern og Hessen, både deres personer og deres indflydelse.

⁷⁰ Abrahamson, Geschichte der kön. Artillerieschule s. 5–15; Breve s. 10–1, 17–8.

⁷¹ Danske Krigsbibliothek 3 (1796) s. 271; Anmerkungen eines Officiers in R*ndsb*rg etc. (Kbh. 1771) s. 20–1.

⁷² Tanker om Krigsstanden s. 15.

⁷³ Tanker om Krigsstanden s. 19, 51; jvf.

også Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 251.

⁷⁴ Breve s. 10.

⁷⁵ Tanker om Krigsstanden s. 20, jvf. Danske Krigsbibliothek s. 251.

⁷⁶ Officersdata; se også Military and Absolutism. »Tilsvarende« vil f.eks. for de egentlige indkaldte sige: indenlandsk fødte som havde nået samme karrieretrin og tjent i udenlandske kampagner.

Især Carl af Hessen hjalp flere (fremragende) landsmænd ind. Prinsernes indflydelse skyldtes naturligvis deres slægtskab med kongehuset, ikke deres udenlandske fødsel; men det første punkt kunne man jo ikke nævne.

Klagerne over brud på det regelmæssige avancement gik så vidt, at nogle vendte sig mod de karriereforskrifter, som gerne tilfaldt officerer, som havde søgt orlov for at tjene i fremmede hære i krig.⁷⁷ Der kunne altså være konflikt mellem professionalismen og officerskorpsets interesse, eller modstående ønsker inden for korpset. Derfor møder man også varierende holdninger til det vigtigste krav, øget teoretisk dannelse. Der var ingen uenighed om, at denne er ønskelig. Jeg har ikke kunnet finde et eneste indlæg mod lærdommen, og selv de ældste indlæg for er selvsikre. Ved århundredets slutning hævdes det, »at man i vor Armee forlænge siden har afkastet de Fordomme« som fandtes mod teorien.⁷⁸ Men der var uenighed om tempoet. Nogle officerer kunne således harcellere over, at der endnu ikke blev krævet en militær eksamen »da der dog til enhver anden videnskabelig Stand udfordres Embeds Examen«. Andre fandt dette krav uacceptabelt, hvis det kunne spærre militærvejen for sønner af officerer i afsides distrikter, hvor der måske ikke kunne skaffes kompetente undervisere. I gensvaret herpå blev det – ganske sigende – bestridt at en sådan mangel kunne findes, men ikke, at grundsynspunktet var rimeligt.⁷⁹ Man mærker også divergerende holdninger med hensyn til ancienniteten, som nogle kunne tænke sig fjernet som avancementskriterium, og erstattet med formel eksamen mellem graderne.⁸⁰

Det banner man samledes under, senest fra 1760'erne, var fædrelandskærligheden, forenet med en betoning af de moralske aspekter ved krigerrollen. Tidlige moralsk-patriotiske skrifter som Thomas Abbs »Vom Tode für's Vaterland« (1761) blev snart oversat,⁸¹ og lignende ting skrevet. Det krigshistoriske stof i de militære tidsskrifter havde ofte en heroisk-patriotisk, ikke en taktisk pointe. Fester, tableauer, »Sange for de nationale Artillerister«, »Sange til Tidsfordriv for danske og norske Krigere«, priste modet, standhaftigheden, offerviljen som garantierne for rigernes fred, og kongehuset som deres centrum.⁸²

Patriotismen var ikke hyklet. Intet var rimeligere, end at den stadig stærkere patriotiske ånd, som i det hele prægede århundredets anden halvdel, måtte mærkes særlig stærkt blandt dem, hvis levebrød den

⁷⁷ Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 251.

⁷⁸ Journal for Militaire 1 (1801) s. 75.

⁷⁹ Det danske Krigsbibliothek 3 (1796) s. 85, 86n, 270–1.

⁸⁰ Samme 1 (1794) s. 250–1; Johansen s. 174–5.

⁸¹ I Militærisk Bibliothek 2 (1766).

⁸² Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 130–49, 254–66, 267, 270; Sames, Tanker s. 9ff; Militærisk Bibliothek 1 (1765) s. 689ff, 2 (1766) s. 324–46.

adlede. Tendensen blev efterhånden styrket ved at unge mænd, der var særligt prægede af disse idealer, valgte officersstanden. Således var Ove Guldberg fader til en general, Thyge Rothe farbror til en anden, og fader til en admiral. Rothe, fædrelandskærlighedens første offentlige forkæmper, var iøvrigt søn af en regimentskvartermester og bror til flere officerer.⁸³ I hvert fald genealogisk havde den patriotiske bølge altså tillige sin oprindelse i et officersmiljø.

Trods det ideelle element kan officererne ikke have været blinde for at fædrelandskærligheden var nyttig for deres stand. Udadtil gavnede den for det første standens anseelse, dels direkte, dels indirekte, fordi den kunne bruges som argument for andre forbedringer (f.eks. i officersuddannelsen, jvf. citatet ovenfor). For det andet var det virkningsfuldt at appellere til fædrelandskærligheden når civilister klagede over de militære byrder. Hvis de ikke lod sig overbevise af det rationelle argument, at statens lange fred blandt andet byggede på dens stærke værn eller af henvisningerne til Polens skæbne,⁸⁴ så lod de sig måske rive med af retoriske skildringer af kongen i strid, lovprisning af de »tapre og u-overvundne Nordmænd«,⁸⁵ patriotiske tableauer og mængder af poesi: »O Gud! hvor Sød/For Fødeland er Heltedød«. Det dannede en baggrund, der gjorde det svært at kritisere hærens forbrug af mandskab og penge.⁸⁶

De militære poeter og talere lagde ikke afstand til den civile verden ved at forherlige krigen som et positivt fænomen, en åndelig renselse efter den blødagtige fred. Den tankegang kan man først møde efter 1800, dvs. efter at massehærene i langt højere grad havde gjort krigen total. I det 18. århundrede prises derimod freden, og krigeren som dens garant. Det underforstås, at krigernes lille skare, også ved fredsbrud, i kraft af dygtighed og offervilje beskytter borgeren mod krigens følger: »O Fred, du gyldne Fred, udbred dig over Jorden/Og hver Erobrer dør, knust ved Taktikens Torden«.⁸⁷

Således kunne de militære vende kærligheden til freden, som domine-

⁸³ Hirsch og DBL under navnene Guldberg, Rothe; om Guldbergs og Rothes patriotiske skrifter, se Ole Feldbæk, »Kærlighed til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse«, *Fortid og Nutid* 31 (1984) s. 270–88.

⁸⁴ Sames, Tanker s. 11; Sund Sans til Eftertanke s. 8–26.

⁸⁵ Militærisk Bibliothek 1 (1765) s. 329.

⁸⁶ Militærisk Bibliothek 1 (1765) s. 345–6; Danske Krigsbibliothek 1 (1795) s. 555 (cit.), 3 s. 86n; Sames, Tanker s. 9ff; Tanker om Krigsstanden s. 5.

⁸⁷ Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 130–49, 254–66, 550 (cit.). Citatet er fra Voltaires digt til ære for den franske militærforfatter Guibert, oversat af officeren P. Harbou.

rede i det civile åndsliv, til egen fordel, og beskytte sig mod den latente kritik af krigerens nytte og værdi som person.⁸⁸

Indadtil lagde appellerne til fædrelandskærligheden pres på de grupper, som nød fordele der blev truet af modernisering og professionalisering (f.eks. fortjenester fra den gamle kompagniekonomi, indflydelse fra ukontrolleret indstillingsret, eller bare en mindre arbejdsbyrde); og der blev lokket med, at de tabte fordele ville blive kompenseret mod øget anseelse i den patriotiske borgers øjne.⁸⁹

De skrivende officerer så uden tvivl fædrelandskærlighed og professionalisme som udslag af den samme bestræbelse mod en højere moral, mod forædling af krigerstanden og hele folket. For deres indre blikke tegnede sig et idealbillede af det krigerske kongedømme. En af de mere lærde polemiserede ud fra dette standpunkt mod Montesquieus påstand, at monarkierne savnede et fædrelandsbegreb. Når monarkiet nemlig »strammer Baandet«, hvormed hver stand bindes til det, »strax forsvinder al Forskiæl, alt bliver Borger – I et krigende Monarkie er alle Borgere. Det er Fortieneste og ikke Fødselen, som bestemmer Stænderne. Staten ligner en Republik, som har Kongen til Dictator«.⁹⁰

Det er imidlertid indlysende at den patriotiske ånd kunne skabe problemer indadtil. Dels var der jo de udenlandsk fødte officerer, dels var hæren en udpræget helstatsinstitution, samme organisation i alle kongens lande uanset deres sprog. Mange officerer måtte vende sig skarpt imod den tolkning af »fædrelandet«, at det blot kunne være det sted hvor man var født.⁹¹ Andre angreb en næppe reelt eksisterende favorisering af fremmede, som skildret ovenfor, og vendte sig på det kulturelle plan imod »den Indflydelse, som den tydske Esprit har havt paa den danske Krigsstands Sæder, fra den Tid af, da uoplyste Tyskere oversvømmede Danmark, ligesom Gother og Wandaler fordum de Rommerske Republiker«.⁹² Som bekendt blev det den sidste part som vandt. Indfødsretten blev indført i officerskorpset i 1774, to år før den blev gjort til almen regel,⁹³ og dansk blev 1772 kommandosprog i alle enheder, som tysk havde været det før. I begge tilfælde har der været omkostninger i form af indre spændinger.

Det er en selvfølge, at de skrivende officeres mange produkter har

⁸⁸ Jvf. Gunila de Bejczy, »Kriget och Poeterna i 1700-talets Sverige«, *Scandia* 50:2 (1984) s. 160–7. Jeg har ikke foretaget systematiske undersøgelser, men er overbevist om, at et tilsvarende billede vil kunne tegnes i Danmark.

⁸⁹ Breve s. 17–8; Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 108, 3 (1796) s. 270–3, 278–9.

⁹⁰ Militærisk Bibliothek 2 (1766) s. 326.

⁹¹ Militærisk Bibliothek 2 (1766) s. 326.

⁹² Danske Krigsbibliothek 3 (1796) s. 277.

⁹³ Rosenstand Goiske 23.7.1774.

måttet præge den historiske litteratur. Det er især de lettilgængelige trykte arbejder som er blevet udnyttet, også i skildringen af ældre perioder. Det hænder, at denne brug er metodisk uforsvarlig. Man kan endda møde efterklange af fiktionsarbejder, f.eks. af det leben, som føres af løjtnant Feyom, løjtnant Sviring, kaptajn Tollmacher m.fl., de advarende eksempler i W.H.F. Abrahamssons »Militair Brevvexling«, skrevet til opbyggelse for hans elever, landkadetterne.⁹⁴

I langt de fleste tilfælde er brugen imidlertid ikke uforsvarlig på denne håndfaste måde. Et mere typisk eksempel er K. C. Rockstrohs anvendelse af en betænkning fra en anonym general ca. 1740. Den refereres som en beskrivelse af forskellige forhold, og synes iværkt at have præget Rockstrohs generelle holdning til den hvervede hær.⁹⁵ Men sammenholdes tilstandene i den danske hær på de punkter, som betænkningen berører, med tilstandene i andre samtidige hære, bliver det klart, at betænkningen var særdeles stærkt formuleret, og i sin holdning forud for sin tid. De fleste steder – for eksempel i den preussiske hær, som da stod over for sin »guldalder« – ville betænkningens kritik være endnu mere berettiget, og dens forslag endnu mere vidtgående.

Den samme mekanisme træffes overalt: samtidige officerers beretninger, som er langt fra at være objektive fremstillinger, gengives, og danner grundlag for tolkningen af arkiv- og forordningsstof. Et andet eksempel på sådan brug af tilsyneladende tilforladelige, men reelt misvisende kilder, er udnyttelsen af W.H.F. Abrahamssons skildring af oberst Gude som chef for landkadetterne.⁹⁶ Man kan også nævne udnyttelsen af sammes (?) skrift *Tanker om Krigsstanden og dens Forbedring* (1771),⁹⁷ og benyttelsen af indlæg i *Det danske Krigsbibliothek*.⁹⁸

Langt de fleste af disse militærhistorikere var officerer, ikke faghistorikere; men der er nogle iblandt dem der (som Rockstroh) havde stor erfaring med historikerens arbejde, og adskillige faghistorikere har fulgt de samme baner. Umiddelbart forekommer det heller ikke urimeligt at gøre disse beretninger til grundlag. De stammer dog fra sagkyndige,

⁹⁴ Rist s. 87–91; Danske Krigsbibliothek 1 (1794) s. 301–310; W.H.F. Abrahamsson, Mod muelig Mistydning af den i det danske Krigsbibliothek indrykkede militaire Brevvexling, Kbh. 1794, u. s.

⁹⁵ Rockstroh 3 s. 151–4.

⁹⁶ [W.H.F. Abrahamson] (næppe H.J. Abrahamson), »General-Lieutenant Gude«, Minerva 3 (1786) s. 277–306; jvf. Officersskoler s. 8–23, Holm, Danmark-Norges Historie 3² (Kbh. 1898) s. 382. A's fremhævelse af Gudes indsats (som sket i en mindeartikel om en mand, som senere havde haft problemer) fremkaldte en medofficers korrigerende artikel om en anden kadetchef, von der Maas (C.C. Pflueg, »Noget om Land-Cadet-Academiet«, Minerva 4 (1786) s. 541–50).

⁹⁷ Holm 3² s. 382–3; Vaupell 2 s. 2–14.

⁹⁸ Johansen s. 164, 188f.

velplacerede samtidige iagttagere. Deres udsagn støtter i reglen hinanden. Kritik og forslag stemmer gerne overens med den senere udvikling, og forekommer altså en senere iagttager naturlige. Men stoffet stammer altså helt overvejende fra et lille, skævt udvalg af officerer, professionaliseringens og, afledt heraf, den militære interesses stejle forkæmpere. Det er en partilitteratur, som ofte har et mere eller mindre skjult præg af polemik. Bruger man den som grundlag uden at erkende dette er det vanskeligt at undgå misvisende resultater.

Det var naturligvis ikke kun i Danmark-Norge at der fandtes en litteratur af denne art. Men for Danmark-Norges vedkommende er det særlig svært at erkende den som ytringer fra et parti, professionalismens venstrefløj, simpelthen fordi partiet var så dominerende. Den tilsvarende litteratur andre steder er mindre og senere. En intern, utrykt, kritisk skribentvirksomhed til brug for planlægningen, som den danske omkring 1740, møder man således i Preussen i 1780'erne.⁹⁹ Andre synspunkter er altså bedre repræsenteret i den udenlandske samtidige litteratur. Derfor er det absurde resultat blevet, at den dansk-norske hær, netop fordi den var nået langt på et vigtigt område, professionaliseringen, har fået et eftermæle præget af skarp kritik.

På de fire områder som er gennemgået svarede monarkiets hær altså ikke til sit senere rygte. Hærens styrke blev prioriteret højt, selv i forhold til udbredte sociale normer og de mest indflydelsesrige interesser. Teknisk var præstationerne sjældent i særklasse, men næsten altid blandt de bedste. Ressourcerne blev udnyttet effektivt, som vilkårene krævede i det stærkt rustede Nordeuropa. Den taktiske udvikling i de fremmede staters krige blev fulgt med beskeden forsinkelse. Officersstanden blev professionaliseret i opsigtsvækkende høj grad. Målt med denne alen fungerede det politiske og administrative system ganske udmærket i forhold til samtidens standard og målsætninger.

Dette er for så vidt ingen sensation, som den nu herskende opfattelse af systemet generelt er ganske positiv. Men det kan altså konstateres, at en tilsyneladende afvigelse er en illusion, hvis rod er utilstrækkelig erkendelse af, at god funktion – også i militæret – implicerer kritik.

⁹⁹ Jähns 2 s. 2262–6. Dens mest prominente skikkelse, C. A. von der Goltz, gik snart efter frustreret i dansk tjeneste (Hirsch s.v. v.d. Goltz).

SUMMARY

*The Army of Denmark-Norway in the 18th Century:
Optimization, Modernization, Professionalization.*

Traditionally, Danish military historians have had a markedly negative view of the long peace period in the 18th century. This article systematically compares the army of Denmark-Norway with conditions in contemporary Europe. Four fields are examined: the relative size of the army and the resources used; the varying principles of recruiting and organizing manpower; the change in the modes of fighting; and the professionalization of the officer corps.

The conclusions do not confirm the traditional view. Compared with the population, the army was always one of the three largest in Europe, periodically the largest. This was mainly made possible by skillful optimization of the use of resources; and the optimization was the result of original systems of recruiting and organization, adapted to the social and economic structure. The tactical forms were commonly not original, but the new developments in the warring states were followed with little delay. The professionalization of the officer corps was the most distinguishing trait of all, even compared with Prussia.

It has long been known that the reforms of the last years of the century resulted in a very modern army, with the first compulsory examination for all officers (1799), the first truly modern, permanent conscription system (1803) etc. The present study now makes it clear that the reform period was not an abrupt departure. It was, in fact, only a more visible continuation of an older trend, which - paradoxically - has been obscured by those very members of the officer corps who embodied the spirit of the reforms. These were the new 'professional' officers typical of the modernized 18th century army: well read, enlightened, impatient of abuse and irrationality, spirited patriots and hostile towards civilian influence. The figure was already conspicuous quite early in the century; by the end of the century it was entirely predominant, at least among military planners and writers. For men such as these no improvement was good enough or fast enough. Their dissatisfaction is reflected in their written works, which deliberately exaggerate current and recent defects while downplaying and thus obscuring real improvements and actual trends. Their writings, so readily accessible, became the main sources of traditional military historians - and their critical spirit the main source of a misleading history.

Translated by MICHAEL WOLFE

APPENDIKS

Det militære hierarki så med mindre variationer således ud:

(1) generalfeltmarskal (2) feltmarskal (3) feltmarskalløjtnant (4) general (5) generalløjtnant (6) generalmajor (6b) brigader, kun en kort periode først i århundredet (7) oberst (8) oberstløjtnant (9) major (10) kaptajn/ritmester/stykhauptmand (11) premierløjtnant (12) sekondløjtnant (13) fændrik/kornet/stykjunker (14) sergcant/fyrværker (15) korporal (16) menig.

Rang 1–13 var *officerer*, 14–15 *underofficerer*. Tropperne var organiseret i *regimenter* à 800–2600 mand. *Regimentschefen* var af rang 1–7. Han blev støttet af regimentets *stabsofficerer*, grad 8–9. Organisatorisk og finansielt var regimenterne underinddelt i 8–16 *kompagnier*. *Kompagnichefen* var af grad 1–10, og altså eventuelt samtidigt regimentschef eller stabsofficer. Hvis det var tilfældet blev hans daglige pligter delvis varetaget af en stedfortrædende stabskaptajn. Kompagniernes lavere officerer (grad 11–13) kaldtes *subalternofficerer*. Taktisk (i kamp) delte man ikke primært regimenterne i kompagnier, men i 1–3 *bataljoner* (fodfolk), 4–6 *eskadroner* (ryttere) eller 10–12 *batterier* (artilleri).